

KOVÁTS FERENC

„OLD CURIOSITY SHOP“

ADALÉKOK POZSONY TÁRSADALOM- ÉS GAZDASÁGTÖRTÉNETÉHEZ

A 18. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

THE UNIVERSITY OF CHICAGO
DEPARTMENT OF CHEMISTRY
58 CHEMISTRY BUILDING
CHICAGO, ILLINOIS 60637
TEL: 773-936-3700 FAX: 773-936-3701
WWW: WWW.CHEM.UCHICAGO.EDU

Pozsonyi tartózkodásom utolsó idejében, amikor még rendületlen reménységgel bíztam a pozsonyi középkori telekkönyv kiadására vonatkozó terveim¹ megvalósíthatásában, ki-céduláztam a 18. század első feléből való tulajdonjogfeljegyzési telekkönyveket (Aufgabbücher²). Megszűnt ugyan a kijegyzés célja, de megmaradt az igen becses jog- és gazdaságtörténeti anyag. Értékeségét meggyőzően demonstrálja a feljegyzések összesítése, amely szerint 1701—1750 között körülbelül³ 6163 pozsonyi ingatlan cserélt gazdát, ezek között 5315 pénzért (adásvétel útján) 2,285.003·97 (rénusi) forint áron, mely összegnek pengőben kifejezett aranyértéke 7,111.188·40 aranypengő.⁴

¹ V. ö. Kováts. Preßburger Grundbuchführung und Liegenschaftsrecht im Spätmittelalter: *ZSavStift. Germ.Abt.* XXXIX—XL. köt. (Különn. Weimar, 1918).

² Azaz egy-egy cédulára jegyeztem ki minden egyes telekkönyvi feljegyzést. A cédulák száma 5285. A (nagy számú kötetből álló) telekkönyvsorozatban (amely 1608. évvel kezdődik), az itt tárgyalt félszázad ideje alatt csak egy kisebb hiátus található a félszázad legvégén, 1747. év október hó 1.-e—1748. év május hó 11.-e között, amely hét hónap alatt nem jegyezték fel bevallásokat. A hiátus oka valószínűen irnokváltozás volt, a leváltott irnok még nem tisztázta le a feljegyzések fogalmazványait, amelyeket a leváltó irnok nem talált meg.

³ Az itt ismertetett számadatok ideiglenes jellegűek, azaz a nyers anyag adatai kiegészítve nincsenek. A számok véglegesítését történet-statisztikai tanulmánynak tartom fel.

⁴ *Belházy János* összeállítása szerint (v. ö. Magyarország közigazdasági és közművelődési állapota stb. Budapest 1898, VIII. köt. 477. s kk. ll.) 1693—1717 közt az aranyat (Dukat) 240, 1717—1733 közt 246 és 1733—1771 közt 252 krajcárral ezüstre (forintra, tallérra) váltották. A rénusi forint (s csak ezt a forintot értik a pozsonyvárosi források jelző nélküli forint alatt) 60, a (birodalmi) tallér 120 krajcár (20, illetve 40 garas) aprópénzre oszlott. Ezt a forintra nézve megjegyzi a telekkönyv is: forint per 60 krajcár vagy 20 garas 7/01 és 186/03 (e törtek a cédulák sorszámát és évét jelzik: 7. számú cédula 1701 évből, 186. sz. cédula 1703 évből. A szá-

A telekkönyvi feljegyzések jellemzően mutatják be egyrészt a pozsonyvárosi terület hasznosítási módjait, másrészt a birtokos lakósságnak összetételét és vagyoni viszonyait. Sőt még ennél is többet. A városban együttélő társadalomnak nemcsak anyagi körülményeire, gazdasági tagoltságára, kereseti viszonyaira vetnek jellemző fényt, de műveltségére, szellemi életére, fényűzésére is. Ezekből a száraz adatokból, mint régi rámból rég elporladt szép asszony képe, úgy mosolyog reánk a 18. század Pozsonyja, az „ösi koronázó város“. Török hábo-

mózas 1750-ig folytatólagos). Így az arany „forintkurzusa“ 1693—1717 közt 4 frt, 1717—1733-ig $4\frac{1}{10}$ frt és 1733—1771-ig $4\frac{2}{10}$ frt volna. A telekkönyvben a forintot következetesen 100 (magyar) dénárba (den.) számítják, tehát az aranykurzusok 4 frt, 4 frt 10 den. és 4 frt 20 den. — A telekkönyvi adatok részben igazolják ezeket a váltási arányokat, részben más arányokat mutatnak be. Egyező adatok: 1704-ben házár 820 „fl und 2 Ducaten oder 8 fl Leykauf“ (foglaló) 199/04. 1744-ben az aranyat 4 frt 20 den.-ba számítja 4489/44 (3 arany $\frac{5}{8}$ -a 7 fl 88 den., $\frac{3}{8}$ -a pedig 4 fl 72 den.). — Eltérő adatok: 1714-ben elad az esztergomi érsek félházat „um 400 Kremnitzer Ducaten, macht mit Agio 1700 fl“ 994/14 (tehát a körmöci arany 4 fl 25 den.-ba számítva). 1732-ben az aranykurzus már 4 fl 20 den. (2935, 2936/32), 1733-ban 3 arany 12 fl 45 den., vagyis az arany = 4 fl 15 den. (3121, 3122/33). — 1735-ben házvétel foglalója 7 arany 4 forintjával számítva: 3299/35, egy másik esetben a foglaló 20 fl $7\frac{1}{2}$ den., ami igen valószínűen 5 arany per 4 fl $1\frac{1}{2}$ den.: 3331/35. — A vétel- (és becsü-)árakat, elenyésző kivételtől eltekintve, mint amilyen a fentidézett 1714. évi eset, 100 den.-os forintokban (fl) jegyezték fel, míg a foglaló igen gyakran aranyokban (*Ducaten, Kremnitzer Ducaten*) vagy tallérokban (*Thaler, Reichsthaler per 2 r. fl.*) volt megállapítva. Az aranyokon kívül kettős aranyok („*Dublon*“ 1824/22 és 2142/25, valamint „*Doppelducat*“ 997/14) említését is találjuk, továbbá a tallérok mellett egyszer tizenhét krajcáros ezüst-pénzét (1490/19). Átlagos arany-,kurzus“-nak vettem a fenti adatok figyelembevételével, valamint tekintettel a tízéves számcsoportosításra, az 1701—1720 közti időre 4 fl 10 den.-t, 1721—1750 közti időre pedig 4 fl 20 den.-t. *Belházy* megállapításai szerint a körmöci arany egyenértéke volt aranykoronában 11·28—11·33 korona, átlagban tehát 11·30 kor., Az aranykorona és az aranypengő közötti kihozatali arány a két pénztörvény rendelkezései szerint 3280:3800, így aranypengőben a 18. századbeli körmöci arany átlagegyenértéke 13 pengő. Ezt az átszámítást alkalmazva, 1701—1720 között 100 r. fl egyenértéke 1300:4·1=317·07 aranypengő s 1721—1750 között 1300:4·2=309·52 aranypengő. 1701—1720 közt az eladások árösszege volt 510.707·41 fl, amely tehát egyenértékű 1,619.316·40 ar. p.-vel, 1721—1750 közt a fl összeg volt 1,744.296·56 fl, amely egyenértékű 5,491.872·20 ar. p.-vel.

rúk, *pragmatica sanctio*, Mária Terézia trónralépte, az örökösödési háború, mindezek a világesemények nem igen éreztetik hatásukat abban a városban, amelyben majdnem hiánytalanul összpontosult, ami az udvari életből Magyarországra jutott, — s amely a törvényhozás és a nagy központi kormányhivatalok székhelye volt, és mindamellet csak a század közepe táján kezd „kinőni“ középkori ruhájából, a belváros falaiból és a középkori külvárosok sáncövéből.⁵ Így aránylag szűk helyen zsúfolódott össze az egyházi és világi mágnásoknak, a gazdagabb birtokos nemességnek, a főnemesség nemes alkalmazottjainak, a magasrangú nemes katonatiszteknek, a díkaszteriumok nagytekintélyű és gyakran igen vagyonos tisztviselőinek stb., vagyis a fényűző fogyasztóknak ideiglenes vagy állandó letelepülése. Bél Mátyás szerint 1735-ben 53 házat birt a fő- és középnemesség a belváros 206 épülete közül,⁶ s különösen a Hosszu-utcában (Langegasse, később Herrengasse- és Lorenzergasse-nak is nevezve lsd. *Korabinszky* idézendő művét passim) egymásmellé sorakoztak a főnemesség s a vagyonosabb köznemesség házai és palotái.⁷ De birtokos volt ez a legfelsőbb lakósságréteg

⁵ A külső városkapukon, azaz a középkori külvárosok periferiáján kívül, alig állott lakott ház a 18. század elején. Ott egy-egy major körül (Erzbischofshof, a primás majorja, említve 656/10 és 1398/18, Städtisches Stadel, városi szérűskert 669/10, 1039/15 stb., Stadl, Garten, Acker ausserhalb d. Schöndorfertors 1063/15 és 1106/15, Schupfen beim Lazareth 1315/17, [részbén: öder] Meierhof ausserhalb [vagy: vor dem] d. Schftor 476/08, 490/08, 701/11, 183/22 stb., ausserh. d. Dürrmauttors 562/09. stb.) szántók és kertek terültek el (Acker an der Weinerstrass 28/01, 130/02 stb., Stürzacker beim Lazareth 493/08, Spitzacker beim Erzbischofshof 656/10, 1398/18, Garten ausserh. d. Schdfitors 82/02, Garten ausser Dürrmauttor. (a későbbi Merzelgasse elején) 351/07, öde Gartenstelle ausserh. d. Schdfitor 530/09, Garten vor dem Spitalertor 1940/23, 2135/24). — 1732-ben említ legkorábban virágvölgyi (*Blumenthal*) házakat a telekkönyv: Haus und Terren im Blumenthal 2928/32, Haus und Gartl i. Bl. 2945/32, Häusl samt Gartl 3002/32, Häusl samt Acker und Garten 3049/32. — 1736-tól kezdve azután mindszűrűbben szerepelnek virágvölgyi telkek a telekkönyvben.

⁶ Idézte *Korabinszky J. M. Beschreibung der königl. ungarischen Haupt-, Frey- und Krönungstadt Preßburg.* (Pozsony év nélkül, kb. 1791) 47. l., a továbbiakban idézve: *Korab. és lapszám.*

⁷ Ennek a jegyzetnek (és továbbra is) rövidítései: (2710/30—4405/43) azt jelenti, hogy a lent megnevezett tulajdonos 1730-ban megvette és 1743-ban eladta a házat, (2269/26—) jelenti, hogy a tul. 1726-ban megvette a házat, és (—5192/50) jelenti, hogy 1750-ben eladta a házat, de az előbbi ház

a belváros más részében is, így a Fötéren, ahol az a legdrágábban elkelt ház állott, amelyet *Paluska György* báró, előbb érseki „praefectus“, majd helytart. tanácsos özvegye 25.000 fl-ért adott el 1732-ben a magyar kamarának,⁸ továbbá a Mihály-, Ventur-,

eladásáról, illetve az utóbbi megvételéről nincs telekkönyvi adat; — sz. 4188/42 végül jelenti, hogy az 1742 évi 4188. számú telekjegyzőkönyvben, mint a szomszéd ház tulajdonosa szerepel.

A Hosszúutcában áll mindenekelőtt a XIV. század óta a *primás* pozsonyi curiája, középkori nevén a tizedudvar (Zehenthof). Ebben az utcában háztulajdonosok továbbá: *Althan* gróf váci püspök (—5192/50, v. ö. Korab. 46), *Amadé Antal* báró (2710/30—4405/43), *Balassa Pál* gróf, a helytartótanács elnöke (—3162/34, de ismét sz. 4188/42! v. ö. még Korab. 44: Graf Johann Balascha Erben), de *Bartholomeis Nándor* örgróf (—3021/33), *Berény Ádám* báró (—1067/15), *Berény Éva* grófnő (2098/24—3195/25), *zalanzi Breán Lipót Ignác* kamarai tanácsos (531/09—1828/22), *Claudius Ptolemäus* gróf [!!!] (—406/07), *Draskovich Ádám* gróf (sz. 1245/16, 2615/29, —4614/45), *Duchon* udvari számvevő és csász. tanácsos (4405/43—4598/45), *Erdődy György* gróf (4614/45— és 5269/50—, v. ö. Korab. 43: E. János gr. 2 háza!), *Erdődy* gróf (sz. 203 és 216/04), *E. Gábor* gróf örökösei (sz. 1479, 1480, 1553, 1554/19, 1752/21, 1961/23, 2144/25, 2236/25), (idősb) *Eszterházy Ferenc* gróf (—526/09), ifj. *E. Ferenc* gróf (4389/43—), *E. Ferenc* gróf generális (sz. 4405/43, 4598/45, —4800/46), *E. György* gróf helytartósági tanácsos (sz. 321/06, 3155/34—3162/34, és 5269/50—), *E. József* gróf helyt. tan. (2211 és 2218/25—, valamint 4188/41—), *Jeszzenszky Antal* báró alezredes (—5192/50), *Károlyi Sándor* gróf (2 ház 2269/26—), özv. *Kéglevich* grófné (4598/45—, Korab. 46.), *Kollonich Ádám* gróf (2 ház 994/14— és 1067/15—, —2269/26), *Lehóczky Dániel* ügyvéd (3856/39—, sz. 4256/42, Korab. 43), *Maholány Tamás* báró kam. tan. (—2346/27), *Majtényi* örökösök (—321/06), *Mednyánszky Pál* báró kassai kamarai adminisztrátor (sz. 853/12, 1552/19, —2327/26), *Pálffy János* gróf (853/12—, 854/12— és 1070/15—, sz. 4800/46, v. ö. Korab. 43, 44), *Pálffy Miklós* gróf (sz. 885/13, 2535/28), *Péterffy József* báró (sz. 4318/43), *Pongrácz Ferenc* kam. tan. (2327/26—, sz. 3035/33, 4643/45 és 4780/46), *Révay Mihály* báró (1828/22—2228/25, sz. 1944/23, 2211/25), *Sándor Béla* (sz. 3091/33), *S. Pál* (—3855/39), *Sigray László* báró (—3835/39), *Széchenyi Ignác* gróf (sz. 4614/45, —5134/49, utóda említve 5269/50), *Szirmay Tamás* gróf (321/06—1245/16), *ikladi Szuha Ferenc* protonotarius (1245/16—2618/29), *Timon János* kamarai irattáros (sz. 2327/26, 1552/19—3035/33), *Ujfalussy* család (1877/22 — részben: —1879/22, *Zichy István* gróf (—4389/43), *Z. János* gróf (sz. 1722/21 és 4065/41) és *Zichy Péter* gróf (sz. 792/12 stb).

⁸ Paluskán kívül még birtokosok voltak a fötéren *Apponyi György* gróf helyt.tan. (5162/50—, v. ö. Korab. 34), *Ghillányi Gyöngy* és *József* bárók (3943/40—, Korab. 35), *Jeszenák János* ügyvéd (2060/24—2536/28, továbbá 3884/39—), *Kubóczy János György* udvarbíró (694/11—), *Mednyánszky József* báró kam. tan. 2833/31—, Korab. 34), *Nádasdy Lipót* gróf,

Nyerges-, Suszter-utcákban stb., valamint utcánévvel nem jeölt belvárosi részekben.⁹ De nemcsak a belvárosban, hanem a külvárosokban is találunk mágnásneveket a háztulajdonosok közt.¹⁰ Feltűnően nagy az e társadalmi csoportba tartozóknak

akitől Apponyi vette főtéri házát. (—5162/50), és Szögény Ferenc udvarbíró (262/05—).

⁹ Mihályuccában: *Amadé Ignác* báró győri kanonok (—1110/15), *Billawitz Gábor* báró (1110/15), *Csiba Imre* ügyvéd (részletenként véve: 2454/28—, 2558/28— és 2559/28—, v. ö. Korab.: i. m. Eck [im Zwinger-gassel]), *Doliansky György Teofil* (—2454/28 és 2557/28), *Dusardt* báróné (kórházutcai házzal együtt —1056/15), *Jeszenák Pál* ügyvéd (2557/28—, v. ö. Korab. 23: Baron von Jeszenak), *Kubinszky János* ügyvéd (4330/43—), *Pongrácz Nándor Ferenc* kam. tan. (2572/29—), *Sonau* grófnő (1056/15—4330/43), és *Várady Ferenc* (2631/29—). — A Venturutcában: *Korlátkeőy László* kir. tan. (2269/26—), *Pálffy Lipót* gróf (2 ház: 4589/45— és 4643/45—), némes *Spisicz Boldizsár* „aus Croatien“ (—1417/18) és *Zichy Károly* gróf (2426/27—). — Nyergesutca: *Paluska György* báró (613/10—1226/16), *Kubinszky János* ügyvéd (részház: 4876/47—), *Vörös Bálint* ügyvéd (3098/33—4064/41). — Apok utcája (Pfaffengasse): *Souska (Zauska) János Ferenc* kam. könyvelő (1916/22— és 2195/25—, v. ö. Korab. 31: Herr von Zauschka) és *Walterskirchen* báróné (—1916/22). — Lakatosutca: *Pongrácz Nándor Ferencz* kam. tan. özvegye (4433/43—). — Tanács-köz (Ratsgassel). *Ostrasiczy* gróf özvegye (—388/07). Kalaposutca: *Szüly Zsigmond* (2830/31—3589/37). — Hófehérutca (Schneeweisgassel): *Somogyi István* kam. számtanácsos (3356/36—). — Utca megnevezése nélkül: *Bercsényi* grófné (—2246/25), *Bersety* grófné (—719/11), *Erdődy György* gróf (1102/15—, v. ö. Korab. 32), *Eszterházy Ferenc* gróf (3 belvárosi ház: 853/12—, 1659/20— és 2087/24—4381/43), *E. József* gróf helyt. tan. (2238/26—), *Hangossy* örökösök (—1572/19), *Jeszenszky István* kam. tan. (1943/23—), *Kunics József* helyt. iktató (vesz részletekben 2 házat 4092/41—, 4777/46— és 5226/50—), *Lippay* gróf vágújhelyi prépost (—748/11), *Maholány Tamás* báró özvegye (—5059/49), *Mórocz József* judlium (—2905/32), *Onelly* grófné szül. *Maholány* (5059/40—, v. ö. Korab. 40), *Pálffy Miklós* gróf nádor (—1943/23), *Pfeffershauen* grófnő (—1102/15) és *Simonchich-Horváth* báró (—350/07).

¹⁰ Így az Apácapályán (Nonnenbahn): *Althan* gróf (5089/49—), *Apponyi György* gróf (5162/50—), *Bornemisza János* báró (630/10—), *Péterfy József Antal* báró kam. titkár (1099/15—3508/36), *Nádasdy Lipót* gróf (5162/50—) és *N. Tamás* gróf (2317/26—), — a Dunautcában (Donaugasse): *Stom* báróné (2127/24—2662/29), *Schlossberg László* alispán (! Ladislaus von Schlossberg 2649/31—3207/34), *grubi Urrichter János Ignác* báró kam. tan. (—2127/24) és *Vedrődy Pál* országos pénzverőmester (2 ház 1130/15—1152/15—3344/35), — a Kórházutcában (Spitalgasse): *Dusardt* báróné (1056/15), *Eszterházy (Antal) Pál* herceg (470/08—373/38), *Fabiankoviçs György* helyt. titkár (2764/30—), *Onelly* grófné (5070/49—), és *Sasvády István* fejeármegyei alispán (2 ház 515/09—), a Magasúton (Hochstrass):

majortulajdona.¹¹ Azok az urak, akik Pozonyban ideiglenesen vagy véglegesen akartak letelepedni, de megfelelő egész házhoz nem juthattak, házrészt (Theilhaus, Portionhaus) vesznek maguknak, amolyan 18. századbeli öröklakást,¹² s akik még

Péterffy Ferenc báró udvari kam. tan. (—2043/23), — a külvárosi Mihály utcában (Michelsgassen in der Vorstadt, hinter St. Michelsfriedhof, később Szélutca [Windgasse] v. ö. Korab. 58): *Burgstall* grófkisasszonyok (Comtessen) (1483/19—2955/32) és nemes *Gerber János Mihály* (2642/29—), — a Négyvödör utcában (Viereimergasse): *Jeszenák János* (—5223/50), *Nemsovay György* nyitrai megyei alispán (3954/40—5092/49) és *Timon József* helyt. titkár (5092/49—), — a Part utcában (Ufergassen): *Deschan József Antal* só-igazgató (4696/45, v. ö. Korab. 82), — a Rév utcában (Urfahrgasse): *Duchon György* kam. tan. (4571/44—), — a Széplak utcában (Schöndorfergasse): *Bánó István* (—1945/23), — *Fábry Máttyás* kam. tiszt (4275/42—), özv. *Gans* szül. *Dubsky* báróné (Fehérlóvendéglő 101/02—1327/17), *Maholány* báróné (—1109/15), *Mihályffy György* (2216/25—) és *Verebélyné* (—1430/18), — az Újtelepen (Neustift, a régi Neustadt a Duna mellett): *Jeszenák Pál* (1105/15—) és a Vödricen (Wedritz): *Kálóczy Mihály* kam. iktató (—5078/49).

¹¹ *Brean* kam. tan. az Apácapályán (1571/19—), *Doliansky György Teofil* a Schluttergassén két házzal együtt (—2590/29), *Esterházy Imre* gróf nyitrai püspök a külterületen (4153/41—), *Esterházy József* gróf helyt. tan. az Újtelepen (5015/48—), *Fesztetich Kristóf* helyt. tan. ház és két major a Kecské utcában (Gaisgasse) (3650/37— és 3750/38—4507/44), *Jeszenák János* a Kecské utcában (3096/33—3650/37), *Jeszenszky István* kam. tan. a Kecské utcában (1792/21—), *Jókay* család ugyanott (—1792/21), *Keglevich József* gróf a külterületen (5225/50—), *Koller József* kam. titkár a külterületen (4773/46—), *Kubóczy János György* érseki udvarbíró (puszta major a külterületen 701/11—), *Maholány József* báró kam. tan. (2 major 4091/41 és 4459/43—), *Nádasdy Tamás* gróf helyt. tan. (539/09—1571/19), *Pálffy János* gróf a Grösslingen (mint „Pulverstadt jetzt Kornhaus“ 3805/38—), *Pálffy Mária* grófnő (—4153/41), *Pálffy Lipót* gróf tábornagy (4816/46—), *Paluska György* báró (—3014/32), *Paluska Keresztély* báró az Újtelepen (—5015/48), *Signay Ferenc* szenci harmincados vásárol 3 pusztát majort 476/08, 490/08 és 568/09, *Signay László* báró (—4436/43), *Stein Kristóf Henrik* báró udv. tan. az Apácapályán (616/10—2927/32), özv. *Tamástalyvnyé* pusztát majorja a Kórház utcában (—1679/20), *Vörös Bálint* ügyvéd örökösei (4436/43—) és *Zichy Károly* gróf (3536/36).

¹² A házrészek nem résztulajdont jelentettek, de reálsan osztott ház-„adagot“. Némely bejegyzés részletezi azokat a „darabokat“, amelyekből a házrész, vagy házportió áll, pld.: Theil Haus in der Langengassen zwischen Graf Josef Erdődy — Wildemannswirtshaus, bestehend links hinten im Hof zu ebener Erde Küche und Stuben, 1/2 Boden und Dach, samt Nutzniessung der gemeinsamen Stücke 1752/21. — Theil Haus in der Stadt hinter dem Franziskaner-Kloster, bestehend: I. Stock Stube, Kammer, Kam-

hegy felé a későbbi Kapucinus-téren az *Arany Kereszt* (Gold. Kreuz),¹⁶ a Vödricen az *Arany Bárány* (Gold Lampel) és a *Fekete Oroszlán* (Schwarzer Löw),¹⁷ a Vödrici kapu előtt az *Arany Nap* (Gold. Sone),¹⁸ s végül az Újtelepen a *Szentháromság* (Dreifaltigkeit), az *Arany Rózsa* (Gold. Rose) és az *Arany Hajó* (Gold. Schiff).¹⁹

Míg a fő- és köznemesség a (kath.) papságnak Pozsonyban élő tagjaival együtt a városlakósság felső rétegét, az „úri osztályt“ alkotja meg, addig az alsó rétegbe a városlakósságnak azok a nem nemes tagjai tartoznak, akik a polgárok közé felvéve nincsenek, azonban önálló háztartást visznek s nem tartoznak a felsőbb rétegek cselédségéhez. Ezeket hivatalosan lakosoknak (Inwohner, incolae) nevezik. A középső réteg a

2800 fl-ra lett becsülve (101/02, 1327/17, 5109/49, Korab. 61: Rösslwirthsh.), — a Fekete Sas említve 1724-ben (2109/24, Korab. 74), a Vörös Ökör 1923-ban 3210 fl áron cserélt gazdát (1941/23; 1750 után a későbbi Rózsautcába lett áttelepítve, míg a széplakutcai épületből kir. postahivatalt csináltak: Korab. 52, 59).

¹⁵ 1725-ben 3000 fl, 1732-ben 3042 fl, 1747-ben 7000 fl összegben kelt el (2235/25, 2912/32, 4874/47, Korab. 55).

¹⁶ 1743-ban 5120 fl összegért eladva (4277/43, Korab. 78: das goldene Kreuzw. auf dem Kapuziner-Platz).

¹⁷ Az Arany Bárány 1711-ben 1524 fl, 1742-ben az egyik szomszédház felerészével együtt 4000 fl áron került forgalomba (743/11, 4250/42. *Korabinszky* nem sorolja fel, noha napjainkig maradt fenn, de nem a Vödricen, hanem a Szénapiacon, a Szárazvámkapu előtt, v. ö. *Ballus P. v. Pressburg und seine Umgebungen*. Pressburg 1823 131.), — a Fekete Oroszlánt 1711-ben 1510-50 fl-ért adták el (699/11, Korab. 80). *Ballus* idejében az Irgalmas-piacra volt áthelyezve, v. ö. i. m. 129.

¹⁸ 1750-ben elkelt 9058-80 fl-ért (5239/50). Később, a városfalak lebontás után, a Székesegyháztér felé épült ki (Korab. 46, 77).

¹⁹ A Szentháromság-vendégfogadó (említve 3141/33) a világhírű Zöldfaszálló őse, a Payer korcsmáros-család alapítása. Nevét onnan kaphatta, hogy, úgy mint az Arany Rózsa is, az újtelepi Szentháromságszobor közelében állt. Később — úgylátszik a jámbor hívők megbotránkoztatásának kikerülése végett — átkeresztelik a „Három Zöld Fa“ címére, amelyet már a 18. században Zöldfára rövidítenek (így *Korabinszky*nál 56, míg a teljes címet ld. *Ballus 130*: „Die 3 grünen Bäume“). — Ugyancsak a Szentháromságszobor közelében (Korab. 77: Neustift an der Dreyfaltigkeits-Säule... Graf Joh. Illésházy (sic), ehemdem das goldene Rösenwirthshaus) állt az Arany Rózsa, később a róla elnevezett Rózsautcába áttelepítve (Korab. 75), említve 1733-ban (3086/33). — Az Arany Hajó a hajósok vendégfogadója volt (említve 3675/37), 1750 után megszűnt (Korab. 75).

városi önkormányzatban egyedül eljárni hivatott s meglehetősen kevésszámú polgárból áll. Uri, polgári, lakosi, e három, közjogilag elég szabatosan jellemezhető osztály azonban a gyakorlati életben nem választható el élesen egymástól: a nemesi osztályt a polgárral összekapcsolják egyfelől azok a nemesek, akik a polgárok sorába felvételén rendszerint kimagasló szerepet játszottak a városi önkormányzatban,²⁰ s másfelől azok a polgárok, akik nemesi rangot nyertek.²¹ A lakósi osztályt a polgárral viszont összekapcsolják azok a polgárok, akik (legtöbbnyire idegenből bevándorolván) telekkönyvi szereplésüket mint lakósok (Inwohner) kezdték, s csak később nevezetnek polgároknak (Bürger).²²

²⁰ Különösen áll ez a nemes ügyvédekre. Részben városi főjegyzőséget vállaltak, mint pld. nemes Sente Miklós (akinek ügyvédi tiszteletdíj fejében Maholány báróné enged át 1715-ben 1500 fl értékű széplakutcai házat és 1968 fl értékű nyolc szőlőt: 1108/15 és 1109/15), vagy nemes Paksy (Paxy) Ferenc, akinek örökösei 1714-ben és 1715-ben félházat, szőlőt és irtást adnak el (978/14 és 1036/15), — részben városi ügyészséget, mint pld. nemes Csiba Imre, aki 1724—1728 közt városi „tanácsúr“, tehát polgár is volt (2057/24, 2353/27, 2454/28 stb). — Más nemes ügyvédek fizetési városi hivatalt nem vállaltak s csak mint tanácsurak, polgármesterek, városbírák stb. szolgálták a városi közügyeket, mint pld. a dúsgazdag nemes Skaricza Gábor, aki 1718-tól kezdve tanácsos, 1722—23-ban polgármester (1415/18, 1877/22, 1951/23 stb), vagy nemes Mikos Mihály ügyvéd (tanácsos 1706/21). Nemes ember volt Gosztanyi István királyi (fő-)harmincados is, aki 1710-től kezdve tanácsos s 1718-ban városbíró (669/10 stb. 1371/18).

²¹ Nemes polgárcsaládok a 18. század első felében pld. az Auer, Baan, Berno, Burgel, Gillig, Sámbokrét (Mihály városbíró 248/05 és 301/06) Türk, Veligrand, Wieder és Zauner családok.

²² Lakósoknak polgárokká való „előléptetését“ jellemzően mutatják be a kapások (Hauer) és szőlőművesek (Weingartsmann) fogl. ágára vonatkozó adatok. 1718-tól kezdve jegyzi fel a telekkönyv a kapásfoglalkozást, az esetek többségében kezdettől fogva azt is, vajjon a fél lakós-e vagy polgár (rövidítések ih = lakós kapás, Inwohner Hauer, iw = lakós szőlőműves, Inwohner Weingartsmann, bh = polgár kapás, bürgerlicher Hauer és bw = polgár szőlőműves, bürgerlicher Weingartsmann, a későbbi bürgerlicher Weingärtner). A kapás-szőlőművesek egész soránál tapasztaljuk, hogy eleintén lakósok voltak s később polgárokká küzdik fel magukat. Igy Dohrner János ih 1969/23 és bh 2755/30, Gerold János i 2167/25, ih 2860/31 és bw 3324/35, Gmachel Lőrinc ih 2048/24, 2050/24 és bw 2946/32, (bh 2992/32), Krutzer Mihály ih 1820/22 és bh 2679/29, Lechner Kristóf ih 2543/29 és bw 3121/33, Pittnauer (Bidenauer) János ih 1435/18, 1509/19 és

Társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból mindenképp az érdekel, hogy miképpen oszlott meg a telekkönyvi forgalom a városlakosság e három osztálya között. Aránylag könnyű az úri osztályra eső hányad megállapítása, mert alig van eset, amelynél kérdéses volna az úri osztályhoz való tartozás. Az úri osztályt alkotják *a)* a királyi díkaszteriumok tisztviselői, *b)* a nemes ügyvédek s *c)* sem tisztviselői, sem ügyvédi funkciót nem végző egyéb fő- és köznemesek. A 18. század első felében (1701—1750 közt)

	eladtak	vettek
	pozsonyvárosi telkeket:	
a) dikaszt. tisztviselők	178.280·91	162.289·15
b) ügyvédek	68.988·40	68.321·66
c) egyéb nemesek	271.187·62	241.517·34
az úri osztály tagjai összesen	518.455·93	472.128·15

rajnai forintért, vagyis erre az osztályra esett az eladási ár 22·69, a vételár 20·66, s így az összforgalom 21·68 %-a. Hogy továbbá kiszámíthassuk a nemes lakosságra jutó forgalmi kvótát, az összforgalomból még le kell vonnunk az idegenek és a közbjogi testületek forgalmát. Idegenek alatt értem a Pozsonyban sem állandóan, sem idényszerűen nem tartózkodó telekkönyvi feleket, úgymint az idegen kereskedő hitelezőket,²³ akik követeléseik kiegyenlítése cél-

bh 1595/20, 2178/25 stb, Püringer István ih 2588/29 és bh 3032/33, Richter János György ih 2219/25, 2220/25 és bh 2399/27, Rössler Gottfried ih 2339/26 és bh 2540/28, Schmeltzer (Schmöltzer) András ih 2386/27 és bw 3036/33, Schmied Nándor ih 1963/23... 2496/28 és bh 2534/28, Tietz Tamás ih 2200/25, bh 2695/30 és bw 2890/31, Tonnleuthner (Dannleuthner) András ih 1487/19, 1498/19, bh 1936/23 és 1937/23, Wallner Máttyás ih 1808/22 és 1809/22 és b 2350/27, Wimmer Mihály ih 2702/30 és bw 3150/34, s végül Woba István ih 2294/26 és b 2984/32 és 2970/32.

Előfordul, hogy a lakos apának polgár a fia. Így Albrecht Mihály ih özvegye szállót ajándékoz fiának Albrecht Samu Mihály bw-nek 3612/37. De előfordul az ellenkezője is, az t. i., hogy polgár apának lakos a fia: Dannleuthner Máttyás bh özvegye elad szállót mostohafiának Andre Dannleuthner ih-nak 1498/19, aki azonban később maga is polgárjogra tesz szert (lsd. előbb).

²³ Nem érdektelen ezeknek az „idegen kereskedőknek“ a felsorolása székhelyeik szerint, amelyből kitetszenek az akkori pozsonyi kereskedelem összeköttetéseknek körvonalai. Magyar városok meglehetősen gyen-

jaból egyezményileg vagy bírói úton ingatlantulajdonra tettek szert s azt eladják, hogy pénzükhöz jussanak, azután pozsonyi

gén szerepelnek ebben az összeállításban, így *Brassó*: Johann Wolf Wentzl Handelsmann in Kronstadt 2090/24, — *Győr*: Daniel Lendvay Handelsmann in Rab 1026/14, 1142/15 és 1244/16, Michael Gerber 2606/29, 2758/30 és „Frau des M. G. vornehmen Handelsmann in Rab“ 3195/34 (az előkelő jelző, amelyet más esetekben is elég gyakran olvashatunk a telekkönyvben, kétségtelenül a gazdagság adta tekintélyt kívánja megjelölni), Georg Conrady (Conradt) 2717/30 és 4819/46, és a Pozsonyból oda költözött Georg Attin 3558/37, — *Kassa*: Anna Maria Aichingerin, Frau des Johann Georg Ivötsch Handelsmann in Kaschau elad házrészt, három ép és egy pusztaszöllőt, szántót és rétet 1891, 92, 93, 94/22 és 2435/27 (nem kereskedelmi összeköttetés, hanem connubium tanúságai!), *Komárom*: Johann Gottfried Leythner Handelsverwandter und Messerer in Comorn 182 és 183/03, és Peter Forster Eisenhändler 1600/20, — s végül *Nagyszombat*: Johann Christof Neustädter 2144/25 és Daniel Wecz 3048/33. — Sokkal belterjesebbek a külföldi kapcsolatok, amelyekben természetesen vezet *Bécs*. Ennek a városnak nem kevesebb, mint 15—18 kereskedője szerepel a pozs. telekkönyvben, u. m. Anna Gänserin Handelsfrau (az idevonatkozó két adat szép példája a végrehajtással és kielégítési eljárással járó veszteségeknek: Gänserin 1701-ben 863 fl 21 krajcár [= 35 den.] követelése fejében végrehajtás útján szerez dunautcai 660 fl összegre becsült házat [5/01], s azt 1703-ban 400 fl ár és 10 fl foglaló összegéért adja el [162/03]), Joh. Rudolf Eisenreich Niederlagsverwandter (röv.: Nv) 48/01, 1045/15 és 2100/24, Joh. Christoph Schweiger vorn. Nv 376/07, Joh. Georg Gengel 719/11 és 2246/26, özvegye pedig 3004/32, Hieronimus Christoph Wagner Handlungsbedienter bei Leschenkolben 721/11, Paul Erbler Handlungsverwandter 69/02 és 859/13, Joh. Michael Rädgl. vorn. Nv in Wien und Bürger in Nürnberg 1058/15 (ennek pozsonyi pendant-ja Daniel Wohlgemuth kaiserlicher [és vorn.] Nv in Wien und Handelsmann hier azaz Pozsonyban v. ö. 4538/44), Samuel Dobosy Bedienter der Joh. Georg Winters Erben 1186/16, Joh. Jacob Stueder (Stutter) Tuchhändler (ez az úr ügylátszik sikeres telekspekulációt bonyolított le, mert a telekkönyv tanúsága szerint 4 szöllőt vásárol a pozsonyi evang. Conventtől 500 fl-ért, s e telkeket négy évvel később 850 fl-ért adja el 1600/20 és 2053/24), Peter Sigmund Heigel kaiserl. Nv 1859/22, Jacob Föer kaiserl. Nv 2750/30 és 3828/38, Johann Gottlob Kesz und Erdmann Thech, beide kaiserl. Nv 3092/33, 3557/37 és 4774/46, Joh. Ferdinand Teninger Nv 3257/35, Frau Maria Stratterin (vajjon kereskedő-e?) 3473/36, Josef Hochsteiner Handelsmann 3705/38, Wittwe Eva Kohl (kereskedő-e?) 4625/45 és 4626/25, s végül Peter Josef Kohl (kereskedő-e?) 4882/47. — Más külföldi városok *Augsburg*: Wenzl und Kallschmidt Rauchhändler (prémkereskedők) 454/08, — *Breslau*: Samuel Friedrich von Strieck (kereskedő-e?) 2761/30, — *Marbach*: Wittwe Maria Krantzlerin 3498/36 (azt, hogy kereskedő, mutatja a bejegyzésnek szövege, melynek értelmében végrehajhatta Daniel Wohlgemuth pozsonyi kereskedőt), — *Nürnberg*: Sa-

lakosok idegenben időző örököseit²⁴ s végül környékbeli gazdákat,²⁵ akik a pozsonyvárosi határ periferiáján, saját gazdaságukhoz közeli helyen elterülő ingatlanokat vásárolnak.

Közjogi testületekként szerepelnek a telekkönyvben a királyi kincstár (Fiscus, Ung. Kammer és Hofkammer néven).²⁶

Iomon Meister Handelsmann 3475/36, — s Zwittau: Georg Anton Schwartz 2762/30 és 2862/31. — A telekkönyvi bejegyzések tanúsága szerint rokoni vagy üzleti összeköttetések állottak még fenn pozsonyvárosi polgárok és *Bazin* (967/14, 968/14), *Buda* (319/06, 554/09, 1116/15, 1889/22, 2670/29 stb), *Csallóköz-Somorja* (566/10, 1416/18, 1435/18, 2616/29 stb), *Esztergom* (426/08, 2251/26), *Győr* (1990/23, 4532/44), *Késmárk* (643/10), *Kismarton* (1889/22), *Komárom* (5259/50), *Kőszeg* (4795/46), *Magyaróvár* (581/10, 2835/31, 2882/31), *Modor* (2319/26), *Nagyszombat* (218/25, 2957/32, 3392/36 stb), *Nyitra* (2017/23, 2033/23), *Pozsonyszentgyörgy* (3113/33, 3873/39), *Sopron* (121/02, 933/14, 1654/20), *Szeged* (2034, 35, 36/23), *Székesfehérvár* (1716/21), *Temesvár* (2443/27, 2334/26 és 2498/28) és *Vác* (4438/43) hazai, valamint *Baden*, *Hainburg*, *Markt Büchlein* és *Wieden* alsóausztriai, *Hirschberg* szilézia és *Regensburg* német birodalmi városok lakócai közt.

²⁴ Péld.: „Michael Nemecek oder Teutsch Inwohner und Zischmenmacher in Eysenstadt und Bruder Joh. Christoph Nemecek alias Teutsch Bürger Sporer in Ofen“ eladják belvárosi házrészüket 366 fl összegért sógoruknak Reinhardt Mátyás (pozsonyi) polgár lakatosmesternek (1889/22), vagy „Matthes Kalascher Ratsherr in Hainburg“ elad dunautcai házat, két szöllőt és kertet összesen 1640 fl összegért (666/10, feltétlenül örökségből származó tulajdon).

²⁵ Kuriozumképen megemlítem, hogy e környékbeli gazdák közt, akikhez a pozsonyváraljai (Schlossgrund, Zuckermanndl) lakosság is tartozik, jobbágyokat is találunk, igaz hogy 50 év alatt mindössze kettőt (Fekete Mihály „Stadtunterthan“ vagyis Pozsony város jobbágya Szőlősnön 1840/22, és Thomasich György „Unterthan Kittsee“ idegen uraság jobbágya Köpcsenyben 1755/21). A pozsonykörnyékbeli gazdák túlnyomórészt szabad parasztok, akik úgy látszik, meglehetősen belterjesen termelnek konyha- és gyümölcskertterményeket a városi heti piac számára, amire a gyakori kert és irtásvételekből következtetni lehet.

Pozsony városának területe részben Alsóausztriával, részben Moson és Pozsony vármegyék területeivel volt határos. Lamac (Blumenau), Szőlős (Weinern) és Ligetfalu (Engerau) pozsonymegyei községek a 18. században még a városi területhez tartoztak (városi jobbágyközségek voltak, illetve [Ligetfalu] városi telep). Ellenben a pozsonyi királyi vár és a Váralja vármegyei enklávéát alkották a városi határon belül.

²⁶ A királyi kincstár mint „Fiscus“ elad egy kórházutcai házat (Fiscalhaus auf der Spitalgasse) Eszterházy Pál hercegnek, akinek jogutóda ezt a házat ismét az Erzsébetapácáknak adja el kórház és kolostor céljaira (470/08 és 3373/38); továbbá vásárol házat a főtéren 25.000 frtért

továbbá a város (a városi kincstár vagyis kamara),²⁷ a katolikus és az evangélikus egyházak²⁸ és a kézművestestületek és céhek.²⁹

(Paluska báró özvegyétől, lsd. fent, 2977/38) mint magyar kamara (ebben a házban székelt a pozsonyi kir. pénzügyigazgatóság a világháború végéig), s végül mint udvari kamara (Hofkammar) vásárolt két Mihályutcai házat és egy Klarisszautcai részházat összesen 15.400 fl-ért (5210, 11, 12/50, e házak telkein épült 1753-ban a magyar királyi kincstár palotája [Curia Fisci Regii Hung.], v. ö. az épület felírását Korab. 24).

²⁷ A városnak telekkönyvi gyakori szereplése az eladók oldalán (347 eset!) avval a sokféle jogcímmel magyarázandó, amelyek alapján szerez ingatlantulajdont a városi „kamara“. A város elég ritkán vásárol ingatlant (a félszázad ideje alatt összesen 14-szer), s az a negyedfélszáz ingatlan, amelyet a város elad, talán egy-kettőnek kivételével nem vétel vagy csere útján került a város tulajdonába. A különleges jogcímek, amelyekkel a város él, a foglalás ingatlanelhagyás esetén, a háramlás polgárcsaládok magvaszakadása esetén, s végül a követelések, különösen adókövetelések behajtása alkalmával az ú. n. executio, a kielégítési végrehajtás (mely nemi ügy történt, mint a jelenkorban, hogy a lefoglalt ingatlant elárverezték, s a hitelező a befolyt árból elégitette ki magát, hanem úgy, hogy a várost beiktatták az ingatlan tulajdonába — ezért tulajdonszerzési jogcím a végrehajtás! — s az ingatlan értékesítését szabad kézből eladás alakjában — ha egyáltalán megtörtént — későbbi időpontra halasztották el). A város összesen 109.468·53 fl értékű ingatlant ad el és 7.698·20 fl értékűt vásárol a félszázad alatt. Társadalomtörténeti szempontból érdekes és tanulságos a városra való háramlás anyagi eredményének a kialakulása. 1701—1750 közt a város eladott 93 háramlott ingatlant 32.737·90 fl összegért, mely ingatlanoknak több mint felerésze, 58, 15.975·80 fl összegben, 1715 év előtt került a forgalomba. Nem volt tehát ritka a vagyonosabb polgárcsaládok kihalása, csakúgy mint a középkorban, s az 1715. év előtti adatok jellemzően mutatnak reá a háramlás gyakoriságának egyik főokára, a városlakósság megtizedelésére fertőző kórok járványos pusztításai következtében. Így az utolsó nagy pestis-járványban, amely Pozsonyban 1713-ban dühöngött, nem kevesebb, mint a városlakósságnak egy ötöde vesztette életét, v. ö. *Vámosy István dr.* Adatok a gyógyászat történetéhez Pozsonyban. Pozsony, 1901. 143. s kk. II.

²⁸ A kath. egyház eladásai: 50 ingatlan 23.763 fl összegben, vételi: 27 ingatlan 25.545·60 fl összegben. Az evang. egyház csak az eladás oldalán szerepel 18 ingatlanal s 3.204·60 fl összeggel. Míg az evang. egyház telekkönyvi bejegyzései az egyháznak hagyományozott vagy ajándékozott kisebb értékű ingatlanok értékesítésére vonatkoznak és sejtetik velünk, hogy ez az egyház nagyobb hasznothajtó ingatlanvagyonnal nem bírt, addig a kath. egyház, noha sokkal kisebb mértékben, mint a középkorban (v. ö. *Grundbuchführung* i. m. 73, 85), nagybirtokos a városi határban, és az idevonatkozó telekkönyvi forgalom alig változtatja az egyházi vagyon

Ha mármost az idegenekre és a közjogi testületekre jutó összegeket az úri osztályra jutókkal együtt levonjuk a forgalom végösszegéből, akkor megkapjuk azokat az összegeket, amelyek a városi nem-nemes (azaz nem az úri osztályhoz tartozó) lakosságának telekkönyvi forgalmára számítandók, mely

összértékét, csak a megváltozott gazdasági viszonyokhoz képest megváltoztatja a vagyon összetételét. A városban székelő egyházi testületeknek hovatovább annyi szőlőre, szántóra, kertre nincs szükségük, mint amennyivel a középkorban dotálva voltak, vagy amennyit továbbra is ajánl fel kegyes célokra a polgárság vallásossága. (Ezeknek a kegyes adományoknak példájául felemlítem, hogy Herold Ferenc Farkas pozsonyi olvasó-kanonok házát „am Bergl an der Stadtmauer gegenüber Sand-Clara Kloster und Oberen Bad“, azaz a Káptalan-utcában, a csallóköz-somorjai Ferencrendi kolostornak adományozza 2099/24, vagy, hogy „Jungfrau Theresia Desidor“, üvegesmester leánya, öröklött gesztenyését [„Köstengarten in Spitalern... für die Zahlung von drei Messen und eine Predigt zu Peter-Paultag in der Peterskapelle am Kalvarienberg“] ajándékozza az Erzsébetapácáknak 4209/42.) Ellenben házakat kívánnak szerezni kolostorok vagy kórházak céljaira, régi házbirtokok kiegészítésére és más városrészebe való telepítésére. Így vásárol kolostora számára házat a Főtéren a Jezsuitarend 5000 fl-ért 1139/15, — így vásárolnak összesen 3549 fl-ért két házat a „Mihálytemető mögött“ (későbbi Nagy Lajos-tér) a Trinitáriusok 1768, 69, 70/21 és 3201/34, így az Orsolyaapácák házakat a Kalapos-utcában 4013/40 és 4991/48, s egyben kötelezik magukat, hogy a házak után vállalják a polgári terheket 4990/48. Ide tartozik valószínűen a „vörös csillagos lovagi kereszties-rend“ (Ritterlicher Kreuzorden mit dem rothen Stern) házvásárlása is a Kórház-utcában 2374/27. — Az Erzsébetapácáknak kórház céljaira történt házvásárlását ld. fent avval a kiegészítéssel, hogy a rend e ház mellé még egy másikat is vásárolt 2858/39. — A házbirtok átváltoztatására példa a Kapucinusok tétele, akik a királytól kaptak házat a Mihály-utcában kápolnával együtt, s ezt a házat eladják 2572/29 a kápolna kivételével, amely utóbbinak tulajdonjogát továbbra is szolgalm-szerűen tartják fenn. — Míg az egyház a félszázad alatt összesen 8 házat és 6 házrészt, de csak 2 szőlőt vásárol, addig ugyanazon idő alatt 6 ház és 2 házrész mellett nem kevesebb, mint 35 szőlőt ad el. Külterületen fekvő ingatlanokat csak a máriavölgyi Pálosok és az Orsolyaapácák vásárolnak, a kath. egyház többi pozsonyi szerve (természetesen a káptalan kivételével!) ügylátszik majdnem teljesen felhagy szőlők és szántók, kertek és rétek műveltetésével s háztartását mindinkább készpénzbevételekre alapítja.

²⁹ Ezek a kézművestestületek (Müllner-, Schneider-, Stadtfleischerhandwerk) és a céhek (Bekken-, Schneiderzeche, Ungarische Knöpfungmacher-, Posamentier-, Weissbeckenzunft), csak jelentéktelen összegekkel szerepelnek a telekkönyvben: együttesen eladnak 6 ingatlant 576·20 fl összegért és vásárolnak 3 ingatlant 2.300— fl összegért.

művelet végrehajtásával a következőképen tagozódnak a telekkönyvi pénzforgalom (r. fl-okban):

	Eladás	Vétel
Uri osztály	518.456·93	472.128·15
Polgári (nem-nemes) oszt.	1,537.872·28	1,679.590·75
Idegenek	87.660·43	57.341·27
Közjogi testületek	141.014·33	75.943·80
Mindössze	2,285.003·97	2,285.003·97

Százalékokban pedig jut:

	az eladás	a vétel	az össz- forgalom
	ö s s z e g e i b ő l		
az uri osztályra	22·69	20·66	21·68
a polgári osztályokra	67·30	73·51	70·40
az idegenekre	3·84	2·51	3·17
a közjogi testületekre	6·17	3·32	4·75
	100·00	100·00	100·00

A nem-nemes városlakósságnak (a tágasabb é. v. „polgárságnak“) polgárokra és lakósokra való szétosztása a telekkönyvben 1720-ig megközelítő pontossággal vezethető keresztül. A telekkönyvben lakósoknak (Inwohner) nevezett felek között elég nagy számban önálló „gazdasági alanyokat“, iparost, kereskedőt, szab. foglalkozású egyént, stb. találunk, úgymint kertészt, bérfuvarost (Kutscher, Landkutscher, azaz vidéki fuvar. vállaló fuvaros), mészáros (Stockfleischhauer), „konyhaételárúst“ vagyis zöldségárúst (Kuchenspeishandler³⁰), fogorvost (Zahnarzt), favágót és máglyarakót (Holzhacker, Holz-

³⁰ E cím Arbeshandler címmel váltakozik egy és ugyanazon egyénél, vagyis a „konyhaétel“ zöldség, elsősorban borsó (Erbse, tájszólásban Arbes). Ennek a termése helyettesíti némileg a burgonyát a konyhában a 18. század végéig. Már a középkorban fontos kulináris szerepet tölt be, v. ö. a pozsonyi konyhaszámadásokat 1410-ből „ain halben mecen aribais“, *Fejérpataky*. Magy. városok régi számadáskönyvei 51; 1419-ben a pozsonyiak a király konyhájára adtak febr. 6-án 1 mérő borsót, 7-én fél mérőt, 10-én egy köbölt (Schaff), 15-én negyedmérőt, 17-én másfél mérőt stb. v. ö. u. o. 52—54. A konyhaételárusokat még Ballus is ismeri, v. ö. i. m. 203: céhes szatócsoi voltak, számuk 1820 körül 26-ot tett ki.

leger³¹), hajókalauzt (Auführer, a középkori Nauferge szónak elcsonkítása), továbbá kézművessegédeket, úgymint ács-, kőműves-, lakatos- és takácssegédeket (Zimmer-, Maurer-, Schlossergesell-, Tuchknappe), s végül az itt felsoroltaknál nagyobb számban férfiakat és asszonyokat foglalkozás megjelölése nélkül. Utóbbiak legnagyobb részéről a későbbi bejegyzések alapján (személyazonosság eseteiben) teljes bizonyossággal állapíthatjuk meg, hogy kapások, azaz hivatásszerű szállómívelők voltak.³² Ezt a foglalkozást interpolálhatjuk 90 %-os valószínűséggel azoknál a lakósoknál is, akiknél későbbi bejegyzések nem hitelesítik ezt a feltevést („kérdéses kapások”). Így az 1720-ig a telekkönyvben szereplő lakósokat négy csoportba oszthatjuk, amely csoportokra jutottak a következő forgalmi összegek (rajnai forintokban):

	1701—1710		1711—1720	
	Eladás	Vétel	Eladás	Vétel
Önálló kézművesek stb.	166—	2.485—	1.500·20	7.803·50
Segédek	1.210—	637·30	1.205—	1.241—
Kapások	276—	1.655·20	4.062·50	14.088·10
Kérdéses kapások	1.329·84	2.273·50	2.750·10	1.733·70
Összesen	2.981·84	7.051—	9.517·80	24.886·30

1701—20 közt, a 18. század két első évtizedében, a következőképen tagozódik a pozsonyvárosi telekkönyvi összforgalom a telekkönyvi felek főcsoportjai szerint:

	E l a d á s		V é t e l	
	Telekszám	Ár fl-ban	Telekszám	Ár fl-ban
Nemesek	151	103.804·30	86	83.620·20
Polgárok	1096	308.974·58	1298	375.728·06
Lakosok	120	12.499·64	279	31.917·30
Városlakosság összesen	1367	425.278·52	1663	491.265·56
Idegenek	93	22.430·94	56	8.257·45
Közj. testül.	275	62.997·95	16	11.184·40
Mindössze	1735	510.707·41	1735	510.707·41

³¹ Valószínűen oly egyének, akik a tutajokról kirakták és máglyákba osszerakták az épülettűt. Az épülettűkereskedés jelentőségéről lásd alább.

³² A kapás- (Hauer) foglalkozást csak 1718-tól kezdve írják ki a telekkönyvben, a szállóműves (Weingartsmann) elnevezést pedig csak 1730-tól kezdve használják.

Anélkül, hogy ezeknek a (nem végleges!) számoknak részletes vizsgálatába bocsátkoznék, csak két jellemző szám-eloszlást akarok felemlíteni. Az egyik, hogy a nem a t. é. v. polgársághoz (= polgárok + lakósok) tartozó telekkönyvi felek forgalma merőben passzív, azaz eladásaik összege tetemesen meghaladja vételeik összegét, míg a polgárságnál az ellenkező eset áll, s a másik, amely csak a fizikai személyek forgalmára vonatkozik, hogy a három lakosságcsoporthoz telekárátlagai jellegzetesen különböznek egymástól. A szám-eloszlás e két jellemző tünetét változatlanul találjuk meg a félszázad egész ideje alatt. 1701—1750 között a nemesség telekkönyvi forgalma 46.328·78 fl, az idegeneké 30.319·16 fl s a közjogi testületeké 65.070·53 fl összeggel volt passzív, összesen 141.718·47 fl-al, avval az összeggel, amellyel a polgárság vételösszegei felülmúlták eladásaik összegeit, vagyis amellyel a polgárság telekkönyvi forgalma aktív volt. A telekárátlagok 1750-ig oly jellemzően alakulnak, mint 1720-ig. Jutott 1701—1750 között³³

	átlagár rajnai forintokban		
	egy eladott	egy megvett	minden telekre
a nemességnél	1129·56	1668·42	1333·32
a polgárság felső rétegénél	427·25	435·67	431·50
a polgárság alsó rétegénél	135·12	141·62	139·43
a városlakosságnál együttvéve	452·64	428·54	438·07

A lakósoknak az összpolgárságból való kiemelése ellen a továbbiakban súlyos akadályokat gördít a telekkönyvi bejegyzések szövege, amely 1720 után igen gyakran elhallgatja azt, hogy a fél polgár-e vagy lakós, s amely mulasztás még személyazonosság esetén sem pótolható mindig későbbi vagy korábbi teljes szövegű bejegyzések alapján a lakósoknak polgárokká való gyakori előléptetése miatt. De szól a szétválasztás ellen még egy másik körülmény is. Megbízható támpontokkal rendelkezünk arra, hogy a város vezetősége az utolsó nagy pestis-járvány következtében rendkívül módon lepadt polgárság kiegészítése céljából valóságos „Pairschub“-hoz folyamo-

³³ A polgárságnak az eddigiektől eltérő felosztására nézve lásd a következőket. Igen tanulságos még annak a vizsgálata, hogy mért nagyobb az átlagos telekár a vételnél, mint az eladásnál. Az idevonatkozó kutatásokat azonban részlettanulmányok számára kell fenntartanom.

dott, úgyhogy alig két esztendő alatt (1713—1715 közt) a polgárjogú férfiak száma a hivatalos kimutatások szerint épen-séggel megkétszereződött.³⁴ A valóságban a szaporodás nem volt ugyan olyan nagymérvű, de ha nem is kétszeresére, úgy feltétlenül *legalább* is másfélszeresére szöktette fel 1715-ig az 1713-mas legalacsonyabb létszámot (422-ről 650-re).³⁵

1715 után a polgárok számának rohamos emelkedésével szemben ritkulnak a lakósoknak a telekkönyvben szereplő sorai, amelyek hovatovább, egy pár segéd (bérmunkás) szereplésétől eltekintve, a kapásoknak azokkal az elemeivel válnak identikusokká, amelyek még nem nyerték el a polgárjogot. Így a lakóosztálynak 1720 utáni összefoglalása nem jelent mást, mint a lakós-kapásoknak kissé pontatlan elkülönítését a polgár-kapásoktól, amely elkülönítés már csak a lakóosztályból a polgárosztályba való átmenetek gyakoriságánál fogva is — épen a kapásoknál! — nem indokolt. Másrészt a kapások összességének összefoglalása és a nem-nemes városlakósság többi részével való szembeállítása igen hasznosnak ígérkezik társadalomtörténeti szempontból, mert adatokkal szolgál annak a fontos és mélyreható átalakulásnak a megismerésére, amely a pozsonyvárosi lakósságnak ennél a legnépesebb foglalkozási

³⁴ Vámosy i. m. 202: „Polgár volt Pozsonyban 1713-ban 541. Közülük katolikus 221, evangélikus 320 (!); pestisben elhalt 48 katolikus és 71 evangélikus, maradt tehát 173 katolikus és 249 evangélikus“. — Ezek az adatok azok közé a nagyon is szórványos történetstatisztikai számok közé tartoznak, amelyek feltétlenül megbízhatók. Kétségtelen, hogy a polgárok abnormisan alacsony számát az okozta mindenekelőtt, hogy aki polgár csak tehetett, idejekorán elmenekült a pestis elől. Jellemzően tanuskodik e magyarázat mellett a visszamaradt polgárok felekezeti eloszlása, amely nem azt bizonyítja, mintha normalis körülmények között több evangélikus polgár élt volna Pozsonyban a 18. század elején, mint katolikus, hanem azt, hogy az evangélikusoknak nem volt hova menniük, legalább is nem nagyobb számban, míg a katolikusok előtt kitérult minden ajtó. — 1715-ben a városi tanács 836 polgárt mutat ki (v. ö. *Acsády I. Magyarország népeisége a Pragm. Sanctio korában*, Budapest 1896. 197. lap).

³⁵ 1720-ban a városi tanács 158 nemes és 656 polgárjogú egyént vagyis családfőt mutat ki (Acsády i. m. u. a. h.). Miután 1715 évben nemest nem mutat ki a városi tanács, kétségtelen, hogy a nemesek száma bennfoglaltatik a polgárok számában. Így 1715-ben 836, 1720-ban pedig 814 volt a nemes és a polgárjogú lakósság együttes családfőszáma, amelyből a polgárokra 650—660 jutott.

ágánál épen a 18. század első felében, körülbelül 1715—1740 közt ment végbe, amikor is tagjainak nagy többsége bérmunkásokból önálló, saját vagyonukat hivatás- és iparszerűen hasznosító gazdákká változik át.³⁶

Ezt a változást, helyesebben ez átalakulási folyamat megindulását, mely folyamatban a pozsonyi szőlőterület tulajdona mindnagyobb mértékben a szőlőművesekre száll át, jellemzően mutatja be az 1736 évi szőlőösszeírás.³⁷ E művelet adatai szerint az összesen 26.518 napszám nagyságú szőlőterületből 22.151 napszám volt a polgárság (polgárok és lakósok) tulajdona, mely terület a következőképpen oszlik meg az egyes foglalkozási csoportok közt:

	Tulajdonosok száma	Terület napszámszáma	Jut átlagban napszám egy tulajdonosra
Értelmiség	59	2.783	47·17
Kereskedelem	59	2.996	50·90
Ipar	257	10.274	39·97
Szőlőművelés	323	5.613	17·38
Egyéb fogl. ágak	37	485	13·11
Mindössze	735	22.151	30·14

³⁶ A középkorban a városi ingatlantulajdon majdnem kizárólag az iparral és a kereskedelemmel foglalkozó lakósságosztályok kezében van. A kapások, akiknek nagy számát jellemzi az a körülmény, hogy Pozsonyban is, bizonyára más „szőlőműves“-városban is, a legnépesebb vallásos fraternitás a kapascéh volt, legfeljebb csak kis foszlányait bírták a szőlőterületek, és legtöbbszörre hivatásos bérmunkásokként (bérművesként) keresték kenyerüket. Foglalkozásukat a középkori oklevelek igen hiányosan jelölik meg: az 1434/35 évi adókönyvben mindössze hat kapást találunk! (V. ö. Városi adózás a középkorban [Pozsony 1900] c. munkám 90—91. s. kk. 11.-it.)

³⁷ Ez a művelet, tanácsi határozat végrehajtása, azt a célt szolgálta, hogy a szőlőtulajdon után fizetendő adók igazságosabban legyenek kivethetők. E célból (hozzávetőlegesen) felmérték a szőlőterületet. A mértékegység a 70 négyzetöles kapás napszám volt s az egész szőlőterületet 26.518 napszámban állapították meg a felmérők. Azt, hogy ez a szám közel jár a valósághoz (28—29.000 napszámhoz), bizonyítja *Ballus* híradása, mely szerint a 19. század elején „nach einem liberalen Maaßstab“ 28.499 napszámra (vagyis 1662·44 magyar holdra) becsülték a pozsonyi szőlőterületet. *Ballus* megjegyzi még, hogy valószínűnek tartja, „daß die auf Weinerzeugung benützte Strecke 1700 Joch zu 1200 Qd. Klft. einnehme“ *Ballus* i. m. 61. Vagyis a hozzávetőleges becsléssel 28.499 napszámra terjedelműnek mondott terület tényleges nagysága valószínűen 29.143 nap-

A szőlőművesek tehát kiteszik a polgári szőlőtulajdonosok 43·95%-át s övék a polgárok bírtá szőlőterület 25·34 (az egész szőlőterület 21·17) %-a. Még a 32 pozsonyi szőlőnagybirtokos közt is — úgy nevezem azokat, akik egyenként 100 napszámnál, vagyis 5·83 magyar holdnál nagyobb szőlőterületnek voltak urai³⁸ — foglal helyet 113 napszámnyi szőlőtulajdonnal Holtzleuthner Mihály polgári szőlősgazda. 1736-tól 1750-ig a telekkönyv adatai szerint pedig vétel útján (azaz amennyivel több szőlőt vásároltak, mint amennyit eladtak) újabb 2646 napszám, tulajdonbaiktatás útján pedig 1066 napszám, összesen tehát 3712 napszám nagyságú területtel gyarapodott a kapás-szőlőművesek szőlőtulajdona, úgyhogy ők az 1750. év végén *legkevesebb* 9325 napszám szőlőterületnek, a polgári tulajdonban lévő terület 40·20 %-ának voltak urai.³⁹

szám (= 1700 m. hold). Ezekkel a megállapításokkal szemben az a két „hivatalos“ adat, mely szerint 1715-ben 13.778, 1720-ban pedig 14.665 napszám volt a pozsonyi szőlőterület nagysága (Acsády i. m. i. h.), egyszerűen „hátszám“.

³⁸ Ebben a sorozatban a nemesség 6 taggal (ügyvéd özvegye 302, két ügyvéd 169, 132, kamarai tanácsos 152, alezredes özvegye 123 és nemesember örökösei 114 napsz.), az értelmiség 2 taggal (gyógyszerész örökösei 147 és városi könyvelő 130 napsz.), a kereskedelem 7 taggal (7 kereskedő 411, 218, 199, 179, 117 és 114, valamint kereskedő neje 164 napsz.), az ipar 16 taggal (kádár 165, könyvkötő 209, lakatos 103, mészáros 253, 245, 129 és 103, patkoló kovács özvegye 123, rézműves [Kupferschmied] 149, szappanos 143, szücs 127, szücs özvegye 263, varga [Lederer] 179, vendéglős 127, 120 és vendéglős örökösei 103) és a szőlőművelés a fent idézett 1 taggal szerepel. A legnagyobb, 411 napszám nagyságú terület felett rendelkező szőlőtulajdonos Jager János Adám, a külső tanács „előkelő“ tagja, (épület-)fakereskedő volt, aki a telekkönyv adatai alapján 1711–1745 közt 9 telket, úgymint 7 szőlőt, 1 szántót és 1 rétet adott el 1498·40 fl összegért, ugyanakkor ellenben nem kevesebb, mint 98 telket vásárolt meg, még pedig 11 házat és házrész, 2 szárazmalomrész, 1 récsei patakmalom, 35 kert, 29 szőlőt, 5 szántót, 3 rétet s még 12 másfajta ingatlant 25.940·94 fl összegért. A „vásárolt“ telkek tarka bokkrétája arra enged következtetni, hogy az érdemes és valószínűleg magas kort elért polgár nemcsak fakeskedésből, hanem és nem csekély mértékben pénzüzetekből (kiszsorából) is gazdagodott meg. Az 1736 évi szőlőösszeírásnak 411 napszáma 24 szőlőre oszlik el, ezek közt 7 szőlő megszerzése nincs megemlítve a telekkönyvben, ezeket Jager úr tehát vagy örökölte, vagy hozományba kapta.

³⁹ Szőlőművesek (és kapások) a félszázad alatt eladtak 148 házat és házrész, 504 szőlőt és 70 más ingatlant, összesen 722 telket 98.145·40

A szőlőműves osztály nemcsak magában foglalja a telekkönyvben szereplő lakósoknak túlnyomó többségét, de a reája vonatkozó számadatoknak teljesen azonos alakulását mutatja (alacsony telekárátlag, nagy vételösszegtöbblet). A szőlőműves-osztályt így a (mindig a telekkönyvben szereplő!) lakósok reprezentatív osztályának nevezhetjük, és nem esünk módszertani hibába, ha összesítésünkben egy rovatba illesztjük az 1720. év előtti, a lakósokra vonatkozó adatokat a szőlőművesekre vonatkozó 1720. év utáni adatokkal. Ezt a rovatot a polgárság alsó rétegének nevezem. Erre a rétegre a félszázad telekkönyvi összforgalmának csak 6,34 %-a jut, míg nem kevesebb mint 64,06 % a polgárság felső rétegére. Kívánatosnak látszik tehát a felső réteget még egyéb elemeire felbontani, amennyiben az ilyen felbontás a polgárság foglalkozási csoportjai alapján eredményesnek mutatkozik.

Kétségtelen, hogy ezek közt a foglalkozási csoportok közt észlelhetünk olyanokat, amelyeknek számadatai közel állanak összetételeikben a nemességéihez, míg más csoportokéi a szőlőművesekéihez. Legyen szabad két jellemző példát felemlítenem, az egyiket a „gremiális“ kereskedők, a másikat a mészárosok adatai mutatják be:

1701—1715 között a gremiális kereskedők eladtak 308 telket 171.075,84 fl összegért s vásároltak 233 telket 148.219,25 fl összegben. *Ingtalan átlagára 590,18 fl; eladási ártöbblet*

fl összegért (telek átlagára 135,93 fl), és vásároltak 205 házat és házrészt, 929 szőlőt és 100 más telket, összesen 1234 ingatlant 174.177,34 fl összegért (telek átlagára 141,15 fl). Ebben az összeállításban benne foglaltatnak azok az adatok is, amelyeket fent a kapások 1701—10 és 1711—20 évtizedi forgalmáról közöltem. A „kérdéses“ kapások ebben az összeállításban nem szerepelnek. 1736-tól 1750-ig a szőlőműves-kapások 439 szőlőt vásároltak és 243-at adtak el, úgyhogy szőlőtulajdonuk 196 szőlővel növekedett. Miután az 1736 évi összeírás alapján 13,5 napszámra rugott a szőlő átlagos területnagysága, a szaporulat $196 \times 13,5 = 2646$ napszám. Ugyancsak 1736—1750 közt nem vétel, hanem egyoldalú — értékösszeget fel nem tüntető — tulajdonjogbeiktatás alapján 35 házzal és házrészsel, 79 szőlővel és 8 más ingatlannal növekedett a szőlőművesek telekállománya. A szőlőállománynak ez a növekedése tehát $79 \times 13,5 = 1066,5$ napszám. Minimális az így kiszámított szőlőbirtoknövekedés a tényleges növekedéshez képest pedig azért, mert amint a gyakori utólagos tulajdonbaiktatások tanúsítják, meglehetősen sok ingatlanforgalmi esetről nem készült telekkönyvi feljegyzés.

22.856·59 fl. — A mészárosok viszont eladtak 216 telket 74.727 fl összegért és vásároltak 475 telket 160.573·21 fl összegben. *Ingtalan átlagára 340·52 fl, vételértöbblet 85.846·21 fl.*

Látjuk, hogy míg a gremiális kereskedők adatai igen közel állanak a nemesség adataihoz, addig a mészárosok adatai közelebb állnak a szőlőművesekéihez. A gremiális kereskedők között már a szőlőnagybirtokosok összeállításánál több olyat találtunk, aki kétségtelenül a város „előkelő” köreihez, azaz tekintélyes vagyonú polgáraihoz tartozott. Bizonyos, hogy nemcsak az a 7 kereskedő és egy özvegy volt nagyobb vagyonú, akiknek egyenként több mint 100 napszám szölleje volt 1736-ban, hanem az a 17 kereskedő is, akinek szőlőbirtoka 50 napszámnál nagyobb, de 100 napszámnál kisebb volt. A városi előkelőségek sorába tartoznak még a korcsmáros-ipar és a gyógyszerész-ipar képviselői, mint kivétel nélkül vagyonos és befolyásos polgárok. De idevág még egy sajátos csoportja a telekkönyvi feleknek: azoké a polgároké, akik rendszerint tanácsosságot vagy más magasabb városi tisztséget viselnek, s akik kétségtelenül vagyonosak, azonban állandó foglalkozásuk nincs. Se nem iparosok, se nem kereskedők, hanem mindenekelőtt nagy vagyonok kezelői. A reájuk vonatkozó telekkönyvi forgalmi adatok sajátosan hasonlítanak egyrészt a nemesség adataihoz, másrészt a gremiális kereskedőkéhez. Ezt a polgárcsoportot vagy polgári osztályt, ha úgy tetszik, a prominens polgárok osztályának nevezem. A rendes mértéken felül meggazdagodott családok sarjai, amilyen családok a 18. század elején Pozsonyban a Segner, Dör (Thier?), Baan, Strauss, Maurach (rövidesen kihal a század elején), Maternus (a család egyik, úgy látszik utolsó férfitarja festőművész), Türck, Ressler, Raiser, Gillig (a család feje egy ideig „kerületi kommiszárius” [Distriktskomissar] Budán), Kegel, Weisz stb. családok, s mely nevek egy részével már találkoztunk a nemesi rangot nyert polgárcsaládok felsorolásánál. E családok leszármazottjai (persze addig, a míg a vagyonban tart) semmiféle a szó szabatos értelmében vett polgári foglalkozásból sem élnek, hanem vagyonuknak hozadékából. Amennyiben ez a vagyon ingatlanokból áll, a hozadék járadék, az ingóé pedig tőkekamat és igen kis részben tőkenyeresség. Ők azok, akiknek idejük és kedvük van arra, hogy — nem minden rekompenzáció nélkül,

ó nem! — városi ügyekben járjanak el s viseljék a városvezetésnek díszes, de elég terhes tisztségeit, féltékenyen örködve afelett, hogy tudtukon és akaratumon kívül senki be ne juthasson a város kormányzatába, mely politikájukat támogatja a városi alkotmány kooptáló rendszere.

A polgárságnak ezt a legfelsőbb osztályát vagy réteget előkelőségnek nevezve, közöljük a reá vonatkozó számadatokat:

(Összforgalom, azaz eladás vétellel együtt)

	Telekszám	Ár fl	Telekárátlag
Prominens családok	222	116.605·05	525·25 fl
Gremiális kereskedők	541	319.295·09	590·19 „
Vendéglősök	189	202.575·60	1071·83 „
Gyógyszerészek	55	50.421·40	916·75 „
Összesen	1007	688.897·14	643·11 fl

Az egész csoport eladásainak összege 39.425·74 fl-nal nagyobb, mint vételeié, tehát úgy a telekárátlag viszonylagos magasságával, mint az eladási többlettel közel áll arányaiban a nemesség adataihoz.⁴⁰

Ezek után a következőképpen csoportosíthatjuk a telekkönyvi összeforgalmat 1701—1750 közt:⁴¹

⁴⁰ Összetételében azonban nem egészen homogén a csoport. A prominens családok eladási ártöbblete ugyanis 60.241·55 fl, a gremiális kereskedőké pedig 22.856·59 fl, ellenben a vendéglősöknek és a gyógyszerészeknek vételártöbbletjük van, 26.908·40 és 17.564 fl. Ezekről az eltérésekről alább lesz szó. A gremiális kereskedők a kereskedő-grémium tagjai voltak, amely 1699-ben alakult meg. V. ö. *Forbát E.* Die Geschichte des Handels und des Pressburger Handelsstandes (sic!) im XVIII. Jahrhundert. Bratislava 1930, passim.

⁴¹ Kapcsolatban a telekkönyvi összeforgalom kimutatásával kívánatos volna az adatoknak a városi népesség lélekszámával való összehasonlítása. Ezt megközelítő pontossággal csak az 1713 évi pestisjárvány adataira támaszkodva kísérhetjük meg. 1713-ban ugyanis összeírták a városi házak számát (abból az alkalomból, hogy megállapították, hogy hány ház volt pestissel fertőzve, v. ö. *Vámosy i. m.* 190), és a belvárosban 219, a külvárosokban pedig 512, összesen tehát 731 házat találtak, 1802. évben „intern“ népszámlálást rendeztek Pozsonyban, s kimutatták a házak számát az azokban élő lakosság lélekszámával együtt (*Ballus i. m.* 197). A számlálás eredménye volt: belváros 229 ház 5659 lakóssal, külvárosok 606 ház 15778 lakóssal és a Virág völgy 537 ház 8188 lakóssal. Jut tehát a bel-

A) Eladás

	Telek- szám	Telekárak összege fl.	Telekár- átlag fl.	Telekár %
a) Nemesség . . .	459	518.456·93	1129·56	22·69
b) Polgárság				
Előkelők . . .	565	363.761·44	643·82	15·92
Egyéb ip.-ker.	2791	1,070.072·20	383·40	46·83
Szőlőművesek	770	104.038·64	135·12	4·55
c) Idegenek . . .	308	87.660·43	284·62	3·84
d) Közj. testületek	422	141.014·33	334·16	6·17
Összesen . . .	5315	2.285.003·97	429·92	100·00

B) Vétel

a) Nemesség . . .	284	472.128·15	1662·42	20·66
b) Polgárság				
Előkelők . . .	442	325.135·70	735·60	14·23
Egyéb ip.-ker.	2987	1,168.788·11	391·30	51·15
Szőlőművesek	1308	185.666·94	141·62	8·13
c) Idegenek . . .	246	57.341·27	233·10	2·51
d) Közj. testületek	48	75.943·80	1582·16	3·32
Összesen . . .	5315	2,285.003·97	429·92	100·00

C) Összesen

a) Nemesség . . .	743	990.585·08	1333·32	21·68
b) Polgárság				
Előkelők . . .	1007	688.897·14	684·11	15·07
Egyéb ip.-ker.	5778	2,238.860·31	387·48	48·99
Szőlőművesek	2078	289.705·58	139·43	6·34
c) Idegenek . . .	554	145.001·70	261·74	3·17
d) Közj. testületek	470	216.958·13	461·61	4·75
Mindössze . . .	10630	4,570.007·94	429·92	100·00

városban tíz házra 247, a külvárosokban 260 és a Virág völgyben 152 lakós (a belvárosi átlagszám azért alacsonyabb a külvárosokénál, mert a legtöbb középület, amelyben vagy senki sem, vagy igen kevés ember lakott, a belvárosban állt); belvárosban és külvárosokban együttvéve 10 házra jutott 257 lakós. Ha evvel az átlagszámmal megszorozzuk az 1713 évben fennállt házak számát (a Virág völgy csak 1725 után keletkezett!) 18787 lakost kapnánk, egy lélekszámot, amely feltétlenül túl magas. Ugyanis épen a

A társadalmi osztályok s ezeken belül a foglalkozási ágak telekkönyvi szereplésének számszerű kialakulását magyarázni s e számokból az osztály vagy foglalkozási ág anyagi viszo-

nagy pestisjárvány után kezdődik Pozsonynak egy építő korszaka, amelynek emlékei részben még ma is ékesítik a régi pozsonyi utcákat. Ezt a kiépítést a telekkönyv jellemzően mutatja ki a házak áremelkedésére vonatkozó adataival. Ez az áremelkedés ugyanis nem általános, azaz elég nagy számban találunk adatokat, amelyek szerint belvárosi és külvárosi házak árai még hosszabb időn belül sem emelkedtek lényegesen, sőt némelykor épenséggel csökkentek. Pld. 1702-ben 238·20, 1710-ben 234·10 fl-ba került ugyanaz a dunautcai ház, egy másik 1724-ben 4042, 1734-ben pedig 4000 fl-ba (111/02, 659/10, 2127/24, 3207/34). Vagy a külvárosi Mihályutcában (későbbi Szélutca) 1719-ben 1124·60 fl-ba, 1730-ban pedig 900 fl-ba került ugyanaz a ház (1556/19, 2757/30). Az Ujvárosban (Neustadt, később Neustift) 1701-ben 500·50 fl, 1718-ban pedig 397·30 fl-ba került ugyanaz a ház (41/01, 1400/18). A Fehér Ló-hoz címzett vendéglőt 1702-ben 3600 fl, 1717-ben pedig 2174·60 fl-ért adták el (101/02, 1327/17). A Négyvödörutcában 1740-ben is, 1749-ben is 5000 fl volt ugyanannak a háznak az ára (3954/40, 5092/49). A Vödricen ugyanaz a ház 1706-ban 1841 fl, 1722-ben 1842 fl-ba került (273/06, 1907/22). A belvárosban: a Nyergesutcában 1710-ben 5561·50, 1716-ban 6000 fl-ba, a Hosszúutcában 1719-ben 1500 fl, 1733-ban 1525·20 fl-ba, a Mihálykapuutcában 1733-ban és 1737-ben 6000 fl-ba, a Kalaposutcában 1731-ben 1225·20 fl-ba, 1737-ben pedig 1250·40 fl-ba került ugyanaz a ház (613/10—1226/16, 1552/19—3035/33, 3092/33—3557/37 és 2830/31—3589/37), stb. Evvel szemben igen sok ház értéke többé-kevésbé erősen emelkedett. Az emelkedés évi értékaránya 0·96 és 73·83% közt változik!

Az egész házak áremelkedése évtizedek szerint tagolva a következő volt. Átlagban jutott árösszeg fl-ban egy egész házra:

	1701/10	1711/20	1721/30	1731/40	1741/50
a Belvárosban	2416·95	2606·91	2763·00	3699·95	6366·48
a Külvárosokban	560·49	511·46	1094·20	1131·44	1514·68
az egész városban	962·40	900·40	1523·67	1630·87	2650·62

Ha az 1701/10 évtized forgalmi összegeit 1000-re redukáljuk, akkor a következő évtizedek arányos redukciója a következő eredményt adja:

	1711/20	1721/30	1731/40	1741/50
a Belvárosban	1592	1905	2041	4640
a Külvárosokban	1633	2594	3081	4303
az egész városban	1611	2220	2516	4486

(Magyarázat: az 1741/50 évtizedben forgalomba került összes egész

nyaira, s e viszonyok időbeli változásaira következtetni, meg-
lehetősen komplikált feladat. Ne feledkezzünk meg ugyanis
arról, hogy a telekkönyvi forgalom adatai nem tájékoztatnak

házak árösszege úgy viszonylik az 1701/10 évtizedben forgalomba kerül-
tek árösszegéhez, mint 4486 az 1000-hez stb.)

Ezek a számok tükröztetik vissza az építési mozgalom anyagi ered-
ményét a 18. század első felében. Bizonyítják e számok, hogy 1750 körül
sokkal több ember fért a pozsonyi házakba, mint 1701 körül (s 1802-ben
ismét több mint 1750 évben), mert a házak kiépítése nemcsak jobb építő-
anyag alkalmazásával s a külsín emelésével járt, hanem a férőhelyek
erős szaporításával is. Bizonyos, hogy a külvárosok házainak túlnyo-
mó többsége a század elején földszintes viskó volt, a század közepe táján
nagy részük téglából épült egy- vagy többemeletes ház, s hogy a belváros-
ban is a házak átépítése megnagyobbította a beépített területet (eltűnnek
nagyreszt a belvárosi kertek!) és szaporította az emeletek számát. Követ-
kezik ebből, hogy az át- és kiépítéssel kapcsolatban növekedett a szobák,
a lakások, a mellékhelyiségek száma, s így a házak számuk emelkedése
nélkül is több embert fogadhattak be. Az 1802 évi átlagszám mint szorzó
1713 évre alkalmazva tehát túl magas. Egy másik számbavételi támpontot
nyújt a polgárok száma 1715 körül, összehasonlítva a későbbi adatokkal.
Ballus szerint 1815 évben 25376 (számhiba? *Ballus*nak számításai 24866 la-
kóst eredményeznek) lakosa, s ezek közt 1615 polgára (polgárjoggal bíró
férőlakósa) volt Pozsonynak. A polgárra jutott tehát 157 lakos. Ha ezzel
a számmal szorozzuk az elébb az 1715 év körüli időre 650 főben megállá-
pított polgárszámot, úgy a város lakossága 10214 lelket számolt volna,
mely szám feltétlenül túlkicsiny. Láttuk, hogy 1713 év után liberálisabban
kezeli a városi tanács a polgárok közé való felvételt, s annak az a követ-
kezménye, hogy a polgárra annál kevesebb lélek jut a városban, mennél
jobban távolodunk időben 1715-től. Tehát 1715-ben több, sokkal több lélek
jutott a polgárra, mint később. Így a házkoefficienszt leszállítani, a polgár-
koefficienszt pedig emelni kell. Ovatosan eljárva, állíthatjuk, hogy 1715 év
táján 10 pozsonyi házra 220 lakos, egy polgárra pedig 250 lélek jutott. A
szorzások alapján a lakosság száma tehát abban az időpontban $16-16\frac{1}{4}$
ezer lélek közt alakult meg. Ha továbbá a polgári háztartás átlagos lélek-
számát 5 főre tesszük (az évszázadokon keresztül alig változó családi há-
nyados), a nemességnek lélekszámát pedig a *Ballus* által az 1815 évre ki-
számított lélekszámnak (1501) két harmadára, egészen három negyedére
(minimum! ugyanis 1715 körül aránylag több nemes élt Pozsonyban, mint
1815-ben, mert a dikaszteriumok még ott székelték), akkor a következően
állapíthatjuk meg Pozsony város lakosságának tagozódását 1715 év körül:

Nemesek . . .	1000 — 1125 lélek, vagyis	6·45 — 6·82 %
Polgárok . . .	3250 — 3300 „ „	20·97 — 20·00 „
Lakosok . . .	11250 — 12075 „ „	72·58 — 73·16 „
Mindössze .	15500 — 16500 lélek.	

minket a telekkönyvi felek vagyoni viszonyairól általában, csak azok ingatlanvagyonának a vizsgált félszázad alatt végbement változásairól. Azokban az esetekben, amelyekben az ingatlanvagyonot az osztály vagy foglalkozási ág összvagyonával identifíkalhatjuk, természetesen, hogy a telekkönyvi forgalom aktív vagy passzív kialakulása sejtetni fogja velünk a vizsgált osztály vagy fogl. ág vagyonosságának analog változását. A társadalom ranglétrájának minél alacsonyabb fokán áll a foglalkozási ág, annál valószínűbb, hogy ingatlan vagyona egyértelmű az összvagyonával. Ez áll mindenekelőtt a szőlőműve-sekre, akikről egészen bizonyos, hogy ingatlan vagyonuk össz-vagyonuk, nemcsak azért, mert abban az időben ez a foglalkozási ág a várostársadalom piramisának széles alsó rétege, hanem azért is, mert ingatlanainak legnagyobb része (a szőlők) hivatásszerű keresete alapvagyonát alkotja. Hasonló elbírálás alá esik a másik városi östermelő-iparág, a kertészet. Minden jel arra mutat, hogy a kertészek épen a vizsgált félszázad folyamán tollasodtak meg annyira, hogy a 19. század elején 46 főt számláló céhet alkothattak.⁴²

Legkevésebbé áll ez a feltevés a gremiális kereskedőknél (valamint a prominens polgárcsaládoknál, azonban utóbbiak vagyoni viszonyai nem oly átlátszók, mint a kereskedőkéi).

Az 1701—20 évhuzad telekkönyvi összforgalmában (az idegenekre és a közjogi testületekre eső összegek levonása után) az árösszegek a következőképen oszlottak meg e három lakósságosztály közt: a nemességre jutott az árösszeg 20·45, a polgárookra 74·70 és a lakósokra 4·85%-a. Vagyis a lakósságnak 27 százaléka a telekkönyvi forgalom 95 százaléka, 73 százaléka pedig (a lakósokra) annak csak 5 százaléka jutott.

1721-től kezdve, különösen 1730 után, a Virág völgy kiépítésével kapcsolatosan, amint azt a telekkönyv adatai mutatják, erőteljesen gyarapszik Pozsony lakóssága, s nincs kizárva, hogy 1750 év táján elérte a 20.000-es számot (a Váralja nélkül!).

⁴² A telekkönyv adatai szerint eladtak 32 telket 9.132·10 fl összegért és vásároltak 30 telket 10.850·40 fl összegért, a vételár többlete tehát 1.718·30 fl. Gyarapodásuk különösen 1730 óta, kapcsolatosan a Virág völgy kiépítésével, indul meg. 1731—50 közt a kertészek 2.367 fl ára telket adtak el és 5.988·80 fl árát vásároltak, úgy hogy ez alatt a két évtized alatt 3.621·80 fl összeggel emelkedett ingatlanvagyonuk értéke, nem számítván annak a két teleknek az értékét, amelynek tulajdonába értékösszeg megnevezése nélkül iktattak be kertészekét és amelynek beszámításával 1731—50 közötti idő alatt a vételösszegtöbblet legkevesebb 4.000 fl összegre rúgott.

Ellenkezőleg, a kereskedőkről azt kell állítanunk, hogy hivatásuk eredményes gyakorlására sokkal nagyobb jelentőségű lévén ingó- (forgó tőkék), mint ingatlanvagyonuk, ez utóbbi vagyonuk értékemelkedése vagy csökkenése gazdasági helyzetükre közvetlenül nem hat ki. Sőt épen gazdasági érdekük kívánja meg, hogy ingatlanvagyonuknak közvetlenül, hivatásos tevékenységükkel, nem hasznosítható részét elidegenítsék a forgó tőke gyarapítása s ennek kapcsán vagyonuk összehozadékának sikeres emelése céljából. A gremiális kereskedőknél kimutatott nagy eladási összegtöbblet a 19. század második feléig tartó folyamat kezdetét jelzi, mely alatt az iparúzó és kereskedelemmel foglalkozó polgárság üzemi, háztartási és fényűzési célokra közvetlenül nem szolgáló ingatlanait részint östermelő-iparos polgártársainak (szőlőműveseknek, kertészeknek, iparszerűen belterjes veteményes és tejgazdaságot létesítő polgároknak) részint a környékbeli falvak gazdáinak adja el. Iparosüzemi, háztartási és fényűzési célokra egyaránt szolgálnak a házak, üzemi célokra azonkívül egyéb gazdasági épületek vagy egyéb belsőségek, mint a vizsgált időszakban az a kőfaragókunyhó (Steinmetzhütte), amelyet kőfaragómester vásárolt a vödrői kapu előtti téren, a városi kőbányák közelében (1368/18), vagy az a lucsony(utca)i házikert, amelyet mézeskalácsos vásárolt viaszfehérítő (Wachsbleiche) céljaira (4674/46), vagy az a kovács-„bolt“, azaz boltozatos kovácsműhely szénraktárral és szükségistállóval együtt a Hosszú-utcában (Schmied- und Kohlengewölb nebst Notstall in Langegassen), amelyet patkoló kovács vásárolt meg (710/11). Az üzemi célokra szolgáló külterületi telkek legpregnansabb példái azok a majorok, szántók, rétek, irtások stb., amelyeket a mészárosok vásároltak, s amelyek megszerzése eredményezte nem kis részben e foglalkozási ág nagy vételösszegetöbbletét. A mészárosok (és a hentesek, akiket ekkor még nem választanak el szabatosan a mészárosoktól) ugyanis nemcsak „húsiparosok“, hanem marhakereskedők is voltak, akik e kereskedelem sikeres lebonyolítása céljából kereskedő-társaságokba (Fleischhacker-Compagnie) tömörültek. A város határába felhajtott nagyszámú marha ellátása szükségessé tette vagy egyéni, vagy közös (társasági) üzemben tartott majorságok megszerzését. Ezért függ össze az előbb említett külsőségek közvetlen hasz-

nosítása a mézárósparral.⁴³ Fényüzési célokra legtovább a (dísz-)kertek szolgáltak (a háztartási célokra is használt gyümölcsösök — Obstgarten, Kerschergarten, Kastaniergarten — és veteményes kertek mellett), mint a szűk utcákban összezúfolt lakosság üdülői.

A tulajdonos foglalkozási körében közvetlenül nem hasznosítható ingatlanok elidegenítése alkalmul szolgált arra, hogy az ez ingatlanokat hivatásszerűen hasznosító polgárok, mint azt a szőlőműveseknél tapasztaltuk, bérművesekből vagy bérlőkből tulajdonos-gazdákká lépjenek elő. A szőlőművesek és a kertészek mellett iskolapéldául szolgál még a vendéglősök foglalkozási ága. Sokan a vendéglősök közül kezdetben csapokorcsmárosok (Leutgeb) vagy fogadó- (vagy korcsma-) bérlők (Bestandwirth) voltak. Meggazdagodván, a félszázad folyamán sorra vásárolták meg azokat a vendégfogadókat, ahol addig alkalmazva voltak, illetve, amelyeket addig béreltek. Így kerül vendéglősök kezére 1711-ben a vödrici Fekete Oroszlán, 1717-ben a széplakutcai Fehér Ló, 1721—1724 között teljesített részletvásárlások után a hosszúutcai Vadember, 1723-ban a széplakutcai Vörös Ökör, 1725-ben a búzapiaci Arany Mérő, 1729-ben az Arany Sas és az Arany Korona s végül 1743-ban az Arany Kereszt (699/11, 1327/17, 1736/21, 1845/22, 2022/23, 2126/24, 1941/23, 2235/25, 2619/29, 2628/29, és 4277/43). Hivatásszerű hasznosítás tárgyául a vendéglősök szülöje is szolgált (a fentemlített szőlőösszeírás adatai szerint 1736-ban 47 szőlő 658 napszám térfogattal volt vendéglősök tulajdonában), hiszen még a 19. század második felében volt akárhány pozsonyi „szállodás“ (Palugyay! Speneder! Prüger!), aki

⁴³ Ilyen mézáróstársaságok: a kisebb (kleinere FI-C.) 1708, később Pitropf'sche C. néven (1727—32) említve, azután a Mathes Pauer-féle társaság, amelyet Stadtfleischhackercompagnie-nak, valamint megkülönböztetésül a következőktől, idősebbnek is neveztek (1716—1747), azután a Pauer-Pieser, a Pauer-Hoffer és a Hans Pauer-féle társaságok (a Pauer-család sok tagja mézáros, egy időben három Mátyás, senior, medius és junior, János és Mihály) 1721-től kezdve, a Riedl mézáros vezetése alatt álló „nagy“ társaság (1724—50), amelyet szintén idősebbnek neveztek, s végül a Pitroff-féle társaság utódja, a Danninger-féle társaság (1738—50). A vár-aljai mézárosoknak is volt társaságuk, a Wolfgang Roth-féle, amely 1742-ben majort, pajtát, kertet és két szőlőt vásárolt a Märzel dűlőben (4226/42).

büszke volt sajáttermésű boraira. Igen érdekes telekhasznosítás emlékéét őrizte meg a telekkönyv két bejegyzése, amely a Virág völgyben ázott mesterséges tavakról szól. E tavak tulajdonosai teknősbékakereskedők (Schildkrotenhandler) voltak, akik tavaikat nyilvánvalóan a bőjti ingyencségnek szolgáló teknősbékák tenyésztésére, vagy legalább is hizlalására használták.⁴⁴

A városi ingatlan tulajdonnak, különösen a külterületi telkek tulajdonának átcsoportosítása a városlakósság egyes osztályai és az egyes foglalkozási ágak között azonban igen lassan ment végbe, s az abban megnyilvánuló és a magángazdaságok átszervezésére irányuló tendencia hatását gyengíti a polgárság nagy részének csökönös ragaszkodása a középkori városgazdaság hagyományaihoz. Amikor azok a telkek, amelyekkel csökkent a nemességnek, az idegeneknek és a közjogi testületeknek városi ingatlanvagyonra 1701—50 között, a polgárság kezébe kerülnek vissza és kétségtelenül bizonyítják e polgárságnak vagyoni gyarapodását, akkor e telkek csak kis része jut az azokat közvetlenül, hivatásszerűen hasznosító foglalkozási osztályoknak, úgyhogy növekszik az olyan foglalkozási — kézműipari — ágak ingatlanvagyonra is, amelyeknek termelő feladatai semmi összefüggésben sincsenek a külterületi telkek hasznosításával. Például szolgáljon, hogy az alatt felsorolt iparágak összforgalma (eladás és vétel együttvéve) volt

⁴⁴ Teknősbékakereskedőkről meglehetősen gyakran szólnak a telekkönyvi bejegyzések. Egyiküket egy ízben „Schildkroten-, Wild- und Geflügelhändler“-nek nevezik. Kétségtelen, hogy a jelenkori vad- és baromfi-kereskedőknek (talán a csemegekereskedőknek is) ősei. Ballus már nem ismeri ezt a foglalkozásnevet, amelyet valószínűen az ő jegyzékében felsorolt „Geflügelviehhändler“ (sic!) cím váltott fel. A 3735/38. sz. telekkönyvi bejegyzés arról szól, hogy „Philipp Pinterhoffer Bürger und Schildkrotenhändler“ a maga és felesége nevére íratja „das am 5. April 1728 von der Stadt gekaufte Terren sammt Häusel und dort gemachte 2 Teiche im Blumenthal“. Egyik (néhai) szomszédja csakugyan teknősbékakereskedő volt, mert a 14 nappal később kelt 3747/38. sz. bejegyzés szerint Hueber Boldizsár polgár és teknősbékakereskedő özvegye a maga nevére írat hasonlóképen „Terren samt Häusl und 2 Teiche im Blumenthal zwischen Philipp Pinterhofer...“ Azt, hogy ezekben a tavakban hajdan tényleg teknősbékák úszkáltak, bizonyítja az, hogy Virág völgyben még ma is topografiai név a „Teknősbékató“.

1701—50 közt telekszámban 984 telek, árban 406.434.06 fl, telekárátlag volt 413.04 fl, az az összeg pedig, amellyel a vétel meghaladta az eladást, 76.370.74 fl volt, vagyis az eladási árösszegnek 46.20 %-a. Az e számokkal összefoglalt ágaknak adatai egyébként:

(Ö s s z f o r g a l o m 1 7 0 1 — 1 7 5 0)

	Telek- szám	Árösszeg fl	Telekár- átlag fl	Vételár- többlet fl
Cserzővargák (Lederer) . . .	208	104.389.43	501.87	9.650.43
Zsemlyepékek (Weissbäcker) .	131	79.156.45	604.25	10.914.15
Cipészek (Schuhmacher) . . .	147	51.889.20	352.99	1.009.40
Szűcsök (Kürschner)	89	43.286.40	486.31	23.445.00
Szabók (Schneider)	160	38.472.00	240.45	9.139.20
Szappanosok (Seifensieder) .	84	32.444.89	386.25	5.580.37
Kenyérsütő pékek (Schwarzbäcker)	91	31.861.19	350.13	11.180.49
Bognárok (Binder)	74	24.934.50	336.95	5.451.70

Persze, a hagyományokhoz való ragaszkodással nem magyaráztuk meg az iparágak gyarapodását, csak azt okoltuk meg, hogy gyarapodásuk esetén mért vásároltak tagjaik ingatlanokat. Gyarapodásuk, amely nem szorítkozik az itt felsorolt iparágakra, hanem általános jellegű, bizonyára kell összefüggjön a keresti viszonyok általános és maradandó javulásával és így az általános jólét emelkedésével Pozsonyban. A bognároktól eltekintve, akiknek gyarapodása közvetlen folyamánya a szőlőművelés fentvázolt fellendülésének, a felsorolt iparágak gyarapodása az életszint jólétokozta emelésével függ össze. Tudjuk, hogy ily emelés alkalmával elsősorban és leg-erősebben nőnek mennyiségileg és minőségileg a táplálkozási és a ruházkodási igények, gyakran az illem és a gazdaságosság határain túl is, amiért is a 19. századig folytonosan ismétlődnek a dorbézolási tilalmak és ruházkodási előírások. A táplálkozási igények kielégítését nemcsak a pékek és a mészárosok szolgálják, hanem kész termékeikkel cukrászok, mézeskalácsosok és — pozsonyi különlegesség! — patkósütők (Beugelbäck, aki a kenyérsütő pékek céhébe tartozott és nem a zsemlyepékekhez!), a különböző konyhacikkeket pedig az említett teknősbéka- és konyhaeledelkereskedőkön kívül szolgáltatják szatócsok (Greisler), sajtosok (Kastecher), halászok és halkereskedők (Fischer, Fischhandler), gyümölcsárúsok

(Öbstler, Obsthandler), vaj- és zsírárúsok (Butterhandler, Schmalzweger, a középkori Schmerber-ek utódai) és tyúkárúsok (Hünlkramer). A polgári szakácshoz (allgemeiner Koch, vagyis olyan szakács, aki nem áll uraság szolgálatában)⁴⁵ fordul, aki a maga házában nagyobb vendégséget akar adni. Élvezeti cikkekről gondoskodnak, vagy azokat kiszolgálják a vendéglősökön és gremiális kereskedőkön kívül még a kávéosok (Kafeesieder), a telekkönyvi forgalomban nem szereplő pálinkafőzők és likőrkészítők, és a dohánygyáros (Tabakfabrikant!) címmel ékeskedő dohánykereskedő.⁴⁶ A ruházat különféle kellékeit és cikkeit nemcsak szabó, cipész és szücs készítette és árulta, de rajtuk kívül még egy egész sora a céhes és nem céhes kézműveseknek, a külföldi posztókat, vásznakat és piperecikkeket árúsító gremiális kereskedőktől eltekintve.⁴⁷

⁴⁵ E szakácsok között még mindig szerepel a várostól szabadalmazott „lacikonyhás“ szakács (Garküchel-Koch), aki egyedül jogosult nyilvánosan „kifőzni“. 1722-ben a város Böbel Mátyás polgár, szakácsnak elad házat lacikonyhával (Haus und Garkuchel) a belvárosban a Halászkapunál 1400 fl és 2 arany foglaló összegben „mit Garküchel-Freiheit ohne Quartierlast“, vagyis ez a ház mentes volt a katonai beszállásolás terhéértől 1929/22. A középkori egészen hasonló esetet lásd *Grundbuchführung* i. m. különnyom. 68. lap 4. jegyzet.

⁴⁶ V. ö. *Forbát* i. m. 169 s. kk. II. A telekkönyvi dohánygyárost Balbi (Forbátnál Palby) Péternek hitták, Rajta kívül még mások is foglalkoztak dohányyeladással, de nem szerepelnek a telekkönyvben.

⁴⁷ A posztó- és vászonkereskedők a grémium legtekintélyesebb tagjai voltak a vaskereskedők mellett. A gremiális kereskedők szabadalmairól v. ö. *Forbát* i. m. passim. E szerző előadását avval egészítem ki, hogy az ú. n. terménykereskedelem, beleértve az élő állatokkal való kereskedést, nem tartozott a gremiális kereskedők kompetenciájába. Tágasabb é. v. a ruházati iparhoz tartoztak a telekkönyvi felek közül a zacskósok, öv- és táskakészítők (Beutler, Gürtler, Taschner), a kelmefestők (Färber, Schwarzfärber, Schönfärber), az aranyhímzők (Goldsticker, igen fontos iparág a hímzett mellények és sűjtásos dolmányok divatja idejében!), a kalaposok (Hutmacher, Hutterer), a kalapdíszítők (Hutstepper; érdekes, hogy az e címmel a telekkönyvben feltüntetett három egyén a kereskedőgrémium tag jegyzékében van felsorolva, tehát gremiális kereskedő volt, olyasféle, mint akit manapság [férfi-]divatkereskedőnek nevezünk. (A „steppen“ ige feltűnő öltések varrását jelenti, v. ö. *Schmeller-Fromman* II. 773, tehát Hutstepper egy ember, aki a kalap feltűnő díszítéseit alkalmazza.) A kalapokkal való kereskedés ismételtlen összetűzésekre adott alkalmat a kereskedőgrémium és a kalaposok között, míg azután a városi tanács úgy vetett véget ennek a batrachomyomachiának, hogy kimondotta, hogy a kereske-

A jólét emelkedése továbbá a már említett házépítő-mozgalomnál is érezteti hatását. Nemcsak magasabbak és nagyobb befogadóképességűek is lettek az új épületek a régiekhez képest, hanem csinosabbak és fényűzősebbek is. Igaz,

dőknek csak 4 fl.-nál drágább kalapot szabad behozniok és árulniok, a kalaposok pedig csak magukgyártotta kalapokat árulhatnak — az országos vásárok idején kívül — v. ö. *Forbát* i. m. 152—154.), fésűsök (Kampelmacher), köpönyeg- (szűr-?)szabók (*Kepenegschneider*), paszomántosok, gomb- és zsinórkötők (Posamentierer, Knöpf-, Schnürmacher, ez a három iparág voltaképen egy volt, lásd Johann Fiechl Schnürmacher 258/05 és 1005/14 és Posamentier 2059/24 és 2482, 83/28, — valamint Andre Haramin ungarischer Schnürmacher 1085/15 és ung. Knöpfmacher 1412/18. Volt még a következő kombináció is: Friedrich Schmözl Pferdzeug- und Knöpfmacher 2466, 67, 68/28. — *Ballus* i. m. 203 11 magyar, 2 német gombkötőt és 2 paszomántost sorol fel. A Pferdzeug szót lószerszámnak fordítom, de nem merem határozottan állítani, hogy *Ballus* jegyzékének „Zeugmacher“-je azonos-e a 18. század Pferdzeugmacherjével. Ez a gombkötő-lószerszámkészítő bizonyára a lószerszámnak csak zsinórrészeit csinálta, míg a bőrből készült részeket a szíjgyártók és a nyergesek gyártották), harisnya-kötők (Stricker, Strumpfstrikker), posztószövők (Tuchmacher), főkötőkészítő (*Visierschneider*, v. ö. *Schmeller-Frommann* i. m. I. 849: = Haubenschneider, — a díszes pozsonyi főkötők dícséretét olv. *Ballus*-nál i. m. 202.), takácsok (Weber) és csizmadiák (Zischmenmacher, ilyen mesterember még Bécsben is működött akkortájt és Plesko Ferencnek hívták 639/10), és last not least a parókakészítők (Perrückenmacher). — Egyes ruházati iparágak (szabó-, kalapos-, gombkötő-zsinóros-, azután cipész-csizmadia-ipar) magyar és német csoportokra voltak felosztva (a cipészeknél még cseh „Schuster“ is szerepelt a német „Schuhmacher“ mellett). Ezekbe a csoportokba nem nemzetiségük alapján jutottak az iparosok, hanem a szerint, hogy milyen „nemzeti“ divatot szolgáltak készítményeikkel. A „magyar“ kézműves magyar sújtást, dolmányt, köpönyeget, nadrágot, kucsmát és csizmát, a „német“ térdnadrágos, jabot-os, fecskeszárnyas öltönyt, hozzávaló paszomántot, háromszegletes kalapot és csattos cipőt csinált. Például az olyan nevű szabók voltak magyar szabók, mint Pausäckl Mihály, Mazer Kristóf, Seifenauer Bence, Thurner Mátyás, Frech András, — Szántó László vagy Turkovits János, vagy Jávorszky János magyaros hangzású névvel bírók mellett. A magyar nevű csizmadiák mellett (Herigy Márton, Pisoni Mihály, Túröczy András, Somody Ferenc stb), német (Hardtmayer János, Schwämmel Kristóf, Pauer György, Forster András stb.) és tót (Mocsovicz Fülöp, Szedlacsek János stb.) nevűeket is találunk. (Magyar és német csoportja volt még a kardkészítőknek is: a magyar szablyát a „Sabelmacher“-ek [szép magyar neveik megemlézésre érdemek: Kovach András, Imbre Mátyás, Horvát János, Kohász Mihály és Szőke Imre] a német fringiát a „Klingenschmied“ és „Schwertfeger“ nevezetű iparosok csinálták.)

hogy a nagy pozsonyi paloták (Primás-palota, Grassalkovich-palota stb.) építése csak a század második felében indul meg, de kétségtelen, hogy számos magánpalota épült ki vagy épült át 1701—50 között a belvárosban és a külvárosokban egyaránt.⁴⁸ De nemcsak a fő- és a hivatali nemesség és az „elő-

⁴⁸ (Nemes) Skaricza Gábor városi tanácsos és ügyvéd pusztá házat vásárol a Hosszúutcában (!) 50 fl összegért 1722/21. Özvegye az ingatlant eladja, mint Haus samt Hauslust in der Stadt ohnweit des Wödritzer Thor (a telekazonosság, mint minden következő esetben is, a szomszédok azonosságával bizonyítva: szomszédok voltak 1721-ben és 1730-ban egyaránt Zichy János gróf és Ferdinand Berger) 4000 fl összegért várkonyi Amadé Antal bárónak 2710/30. (A vásárlónak özvegye, Amadé Rozália báróné eladja a házat Duchon József császári tanácsosnak, ez ismét özvegy Keglevich Teréz grófnénak 7000 fl összegért 4405/43, illetve 4598/45.) — zallausi Brean Ignác magyar kamarai tanácsos vásárol hosszúutcai (az egykori evangélikus plebániaudvar melletti) házat 2000 fl és 100 fl foglaló összegért 531/09. Örökösei eladják a házat Révay Mihály báró túrócvarmegyei főispánnak 4000 fl 200 fl foglaló összegért 1828/22 (vevő továbbadja három évvel később Eszterházy József grófnak 4000 fl 500 fl foglaló összegért 2228/25). — ikladi Szluha Ferenc protonot, pers. praes., később magyar kamarai irodai tanácsos (Kanzleirat), 2700 fl-ért vásárol házat a Hosszúutcában 1245/16 s azt eladja 4500 fl 100 fl foglaló összegért 2618/29. — Purgstall (Burgstall) grófkisasszonyok (Comtessen) vásárolnak házat hinter dem Michaelerfreithof 250 fl 5 arany foglaló összegért 1483/19, Gräfin Rebecca Ursula von Burgstall pedig eladja azt 2300 fl 50 fl foglaló összegért 2955/32. — Mathes Gillig Stadthauptmann és neje vásárolnak házat a Kórházutcában 1000 fl-ért 1429/18 és eladják (amikor a férj Ofner Districtscommissar) 1700 fl 18 körmöci arany foglaló összegért 2670/29 Csatáry István magyar kamarai iktatónak (Registrator); vevő özvegye eladja az ingatlant 2500 fl 6 arany foglaló összegért 4682/45. — Kirívó a példák közül a hosszúutcai pusztá ház esete, amelynek bizonyos vonatkozásban pendantja egy majornak lakóházzá való átalakítása: nemes Cservényánszky György érseki tisztartó vásárol majort az Apácapályán 650 fl 6 arany foglaló összegért 2090/24; a város az örökösök nélkül elhalt tulajdonos házat háramlás címén eladja, mint Haus samt Garten und Hauslust auf der Nonnenbahn 1200 fl 6 arany foglaló összegért 3327/35. A két összeg közötti feszültség a valóságban nagyobb volt, vagyis az átépítési költségek magasabbak voltak, mint a két összeg közötti különbség, mert a város a végrehajtás vagy háramlás címén tulajdonul szerzett ingatlanokat meglehetősen alacsony áron szokta elvesztegetni. — A vagyonosabb polgárság építő tevékenységének szintén több tanujelét találjuk a telekkönyvi bejegyzésekben. Így például Helffricht János asztalosmester 800 fl 10 arany foglaló összegért vásárol házat a Kalaposutcában 1833/22, amelyet özvegye 2400 fl 14 aranyfoglaló összegért ad el 2740/30. — Schmidt borbély vásá-

kelő“ polgárság tagjai építkeznek, építkezik a kisember is, nemcsak a kispolgár, de a polgárjoggal nem bíró lakós is.⁴⁹ Az építkezés fellendülésével természetszerűleg gyarapszik az építő ipar, különösképen pedig az épületfakereskedés, amint azt fent láttuk Jager uram példájában.⁵⁰ Az épületipar két alap-

rol Brandstatt und Gärtl auf der Donaugassen 120 fl 2 fl foglaló összegért 214/04 és eladja mint Haus samt Garten auf d. D. 400 fl összegért 318/06. — Kolbeck szücs és neje házat vásárolnak a Mihálytemető mögött (a Burgstall grófkisasszonyok háza mellett) 360 fl 3 arany foglaló összegért; az asszony a házat eladja 1100 fl 6 arany foglaló összegért 1556/19 (vásárló: Sehr báró császári vértesezredes, aki később mint Freiherr Seer von Töös Generalwachtmeister ismét eladja a házat 900 fl-ért 2757/30). Ifj. Pauer Mátyás mézárasmester és neje vásárolnak házat kertecskével az Ujvárosban 1200 fl 4 arany foglaló összegért 1073/15, és eladják azt, mint „Haus auf der Neustift vor dem Fischerthürl“ (mindkét szomszéd azonos!) 5800 fl 50 arany foglalóval 2530/28. — Végül: Baptista Gáspár várostanácsi idéző (Ansager) és neje vásárolnak „halbes ödes Eckhaus auf der Schöndorfergassen“ (amelynek másik felerésze már korábról az övék) 60 fl-ért 13/01, és eladják mint Eckhaus a. d. Sch.“ 320 fl 2 arany foglaló összegért 2023/23, — és Steinschneider Tamás polgár és hegymester (tehát kapás) vásárol „Prantstatt auf der Hochstrass“ 40 fl 2 fl foglaló összegért 198/04, és eladja azt mint „Haus und Gärtel auf d. H.“ 140 fl 2 arany foglaló összegért 1303/17.

⁴⁹ Ide vág kömívessegédek (és pallérok) következő telekkönyvi szereplése: Englisch Lörinc és neje vásárolnak házat a Lucsonyban 125 fl-ért 366/07 és azt eladják 250 fl 2 arany foglaló összegért 2079/24. — Grueber Mihály (Inwohner Maurergesell) és neje vásárolnak öde Hausstell a kórház mellett 100 fl és 6 fl foglaló összegért 1618/20 és eladják azt mint Haus auf der Spitalgasse 700 fl 6 Reichsthaler foglaló összegért 2441/27. (Az eladó, aki közben elnyerte a polgárjogot, egyidejűleg házat vásárol a Révutcában [Uhrfahrgassen] 340 fl 2 fl foglaló összegért 2445/27.) — Wolfshofer János és neje vásárolnak Brandstatt auf der Donaugassen 220 fl 1 arany foglaló összegért 3873/39 és eladják mint Haus a. d. D. 1200 fl 6 arany foglaló összegért 4391/43. — Baldauf Fülöp és neje szintén vásárolnak Brandstatt a. d. Donaug. 250 fl-ért 4093/41; vásárló özvegye eladja azt mint Haus a. d. D. 1500 fl 15 arany foglaló összegért 4488/44. — Felblmahr Mihály és neje vásárolnak házat a Dunautcában 500 fl 8 arany foglaló összegért 4522/44 és azt eladják 950 fl 3 arany foglaló összegért 4820/46. — Hasonló Wuerschot Gotthart ácssegéd esete, aki nejével együtt két egymással szomszédos pusztát telket vásárol a Rikárdutcában összesen 90 fl-ért 1057/15 és azt eladja mint Häusel und Gärtel im Reichartsgessel 200 fl 6 fl foglaló összegért 1604/20.

⁵⁰ Az épületfakereskedés aránylag kevés kézben összpontosult. A telekkönyvben Jager Ádámon kívül a félszázad alatt hét fakereskedő nevét találjuk, egyidejűleg kettőt-hármat.

vető ága, az ács- és a kőművesipar, ebben az időben változik át bérműves iparból⁵¹ kistőkés vállalkozássá. Párhuzamosan a városi lakosság majorgazdaságának csökkenésével, mindkevéssé válik lehetővé, hogy a többemeletes belvárosi és a nagyobb külvárosi házakat az építtető úr (Bauherr) anyagából munkabér fejében építsék a kőművesek és ácsok. Ácsnak, kőművesnek az építkezést vállalnia kell, anyagról, segédmunkásokról, napszámosokról gondoskodnia kell. Az építtető már nem maga épít, de az építvállalkozótól veszi át a kész házat. Következménye ennek, hogy különösen a kőművesipar körében erősen megcsappan az önálló „mesterek“, azaz építkezést önállóan vállaló szakemberek száma, míg éppen ebben az iparágban igen népes „mesterlegény“-osztály alakul ki, azaz az olyan szakszerűen kiképzett segédek (vagy pallérok) sora, akik kivétel nélkül családapák és a telekkönyv tanúsága szerint igen gyakran háztulajdonosok, sőt polgárjogot is élveznek.⁵²

⁵¹ A középkori bérművességre, vonatkozólag v. ö. azokat a kőműves- és ácsmunkára vonatkozó adatokat, amelyeket *Mandello Gy.* dolgozott fel „Adalékok a középkori munkabérek történetéhez“ c. munkájában (Budapest 1903), pld. 133. s kk. lap.

⁵² A 46. jegyzetben említettekén kívül még a következő, kivétel nélkül nős és háztulajdonos kőművessegédeket (és pallérokat) sorolja fel a telekkönyv: Dorn Sebestyén (ház, 2 szőlő 1706), Edl Jakab (1740), Gatscher Gáspár (1740), Handl Fülöp (1749), Hirsch János György (1736), Klaus Sándor (1713), Koller János György pallér (1732), Keller József (1716), Kugler András (1723), Lakowicz Gergely pallér (1731), Leuthner János (1737), Leythner György (1708), Müllner József (1736), Neumahr Balázs (1747), Niestner József pallér (1746), Pauer Jakab pallér (1703), Pockstaller Simon (1740), Reichart Antal (1713), Schmied József (1744), Stachel Mátyás (1725), Stumper Ádám (1738), Vogt Pál pallér (1732), Weber Farkas (1737), Wiertzig Ferenc (1743), Wiesinger Ábrahám (1731, 1741), Wiesinger János (1747) és Winkler János György (1732). Közöttük kifejezetten polgárnak írva: Grueber (49. jegyz.). Handl, Koller J. Gy., Vogt és Wolfshofer (49. j.).

Természetes, hogy a telekkönyvben ácsokon és kőműveseken kívül egyéb építő iparosok is szerepelnek, ú. m. agyagosok, asztalosok, bádogosok, kőfaragók, lakatosok (köztük „Lettschlosser“ = forrasztó lakatosok?), márványozók (Marvolier, v. ö. *Schmeller-Frommann* i. m. I. 1753: marweliern, marmorieren, nach Marmorart zurichten, bemalen), ónöntők (Zinngiesser), rézművesek (Kupferschmied), szobrászok (Bildhauer, talán művész?) és üvegesek. Kiegészítjük ezt a felsorolást még azoknak a telekkönyvben szereplő iparágaknak a megemlékezésével, amelyek a lakásberen-

Kétségtelen, hogy a középkori város átépítése és 1732. év óta a Virágvölgyvel való kiegészítése nemcsak jelentős népesítőbővítés számára juttatott fedezetet, hanem lehetővé tette az összlakosság jobb, kényelmesebb, tágasabb elhelyezését is. A jólét emelkedése nemcsak az elemi szükségleteknek mennyiségileg fokozottabb kielégítésében nyilvánul meg, hanem a magasabbrendű életigények szélesebb méretű megvalósításában is. A nagyobb gazdasági eszközökkel rendelkező, anyagiilag többé-kevésbé független, túlnyomórészt készpénzjáradékokból élő felső osztályok (hivatali és nem hivatali nemesség és a „honoratior“ polgárság) Pozsonyban a várostársadalomnak oly széles csúcsrétegét — *az előkelőséget* — alkotják, mint amilyent abban az időben hiába keresünk más hazai városban, akár Kolozsvárott vagy Pesten is. Ez az előkelőség folytonosan gyarapszik a 18. század első felében,⁵³ gyarapodása pedig együtt jár fogyasztásának nemcsak növekedésével, hanem annak jellegzetes átalakulásával is, mely átalakulás hatásai a telekkönyvi forgalomban is észlelhetők. Rendkívül érdekesek ezek a hatások. Amint ezt már megemlítettük, az előkelőség elidegeníti pozsonyi ingatlantulajdonának jelentékeny részét, különösen külterületi ingatlanait. Példaképpen tagozván a nemesség telekkönyvi forgalmát, megállapíthatjuk, hogy ebből a forgalomból jutott:

	az eladásnál	a vételnél
a házak forgalmára . . .	390.463·16	379.353·27
egyéb ingatlanokéra . . .	127.993·77	92.774·88
összesen .	518.456·93	472.128·15 fl.

dezés és a háztartás elemi igényléseit szolgálták s amelyek a következők: esztergályosok, gyékénykészítők (Flechtenmacher), kefekötők és kosárfonók, késesek (Messerer), kés-, szeg- és karikakovácsok (Messer-, Nagel-, Ringelschmied), kötélverők, kocsigyártók (Wagner), palackosok (Flaschner), nyergesek és szíjgyártók, szalmavágók (Strohschneider, valószínűen zsupfedélkészítők, szappanosok, szitakészítők (Siebbodenmacher, Haarsiebbodenmacher!) és tükésztők.

⁵³ E gyarapodással kapcsolatban Pozsony 18. századi fénykora eltart Mária Terézia uralkodásának végéig. II. József alatt kezdődik a város jólétének gyors és végzetes hanyatlása, amelynek legfőbb oka az előkelőség erős megcsappanása a dikaszteriumoknak Budára való áthelyezése és az országgyűlés tartós szünetelése következtében.

A házak (vagyis a belterületi ingatlanok) forgalmának passzívuma (11.109·89 fl), tehát kevesebb, mint egy harmada a többi (vagyis a külterületi) ingatlan passzívumának (35.218·89 fl), noha a házforgalom összegei több mint háromszorosan felülmúlják a többi ingatlan forgalmának összegeit. A passzívum tehát nem jelenti a nemesség vagyoni veszteségét, arról szó sincs, mert hiszen a passzívum összvagyonuknak csak elenyésző hányada és még akkor sem számítana veszteségnek, ha valóban vagyonsökkenéssel járt volna. Csak azt jelenti, hogy az előkelőség iparkodik megszabadulni fölöslegessé és így terhes vagyonelemmé vált külterületi ingatlanaitól. Ennek az ingatlankomplexumnak, amelyet talán nem egészen szabatosan, de találóan a majorgazdasági ingatlanok komplexumának nevezhetünk, házi kezelése terhessé és nem gazdaságossá és így tulajdona fölöslegessé vált azért, mert egyrészt emelkedett az előkelőség fényűzési igény szintje (Rococo!), amelynek házigazdaságszerű jószágbeszerzéssel hovatovább megfelelni nem lehetett, másrészt kétségtelenül növekedett és a nagy és előkelő fogyasztók igényeihez alkalmazkodott a városi polgárság termelő készsége és kereskedelmi berendezkedése, úgy, hogy finomabb portékához vásárlás útján könnyebben és biztosabban lehetett Pozsonyban jutni, mint házi termelés útján. A majorgazdasági ingatlanok elidegenítése szintén oly folyamat, amely ugyan 1701 után kezdődik, de 1750-ben korántsem fejeződik be. De ez nem fontos, fontos csak az, hogy a város lakosság egyes osztályai ingatlantulajdonának változásaiban tendenciákat látunk keletkezni, amelyek fokozatos érvényesülése gyökeresen alakítja át a pozsonyi várostársadalom gazdasági szervezetét, lassan leépíti a középkori város gazdaság szűk és maradi hagyományait és majdan a 19. század folyamán végig beilleszti Pozsonyt, habár nem mint fővárost, de mint legtekintélyesebb vidéki gócpontot, a háborúelőtti Magyarország társadalomgazdasági szervezetébe.⁵⁴

⁵⁴ Társadalmilag az előkelőség azonban két elég élesen különvált csoportra oszlik, a főnemességnek mindenkor exkluzív kisebb és a köznemesség és „előkelő” polgárság nagyobb csoportjára. Éppen ez a körülmény, hogy legkésőbb a 17. század végétől a világháború kitöréséig aránylag sok főnemes család tartózkodott állandóan Pozsonyban, fermentálta a pozsonyi arisztokráciát és különítette azt el az előkelőség másiktól.

Az előkelőség a főnemesség nemzetközi, különösen bécsi kapcsolatai, valamint külföldi egyetemeken járt, világlátott tagjai révén megismerkedik az egyetemes európai kultúra

nagyobb részétől. Ebben a nagyobb részben igen fontos átalakulási folyamat kezdődik a 18. század első felében: a vagyoni előkelőség műveltségi előkelőséggé, a „potens“-ek osztálya értelmiségi osztállyá, *értelmiséggé* változik át, szabatosabban kifejezve: az osztályon belül a vezetést az értelmiség veszi át. Mérvadó elemeit képzik mindinkább: a dikasztériumok, a vármegye és a város magasabbrangú tisztviselői, a katolikus klerus prelátusai, az evangélikus egyháznak egyetemen járt papjai és tanárai, az ügyvédek, a doktorkalapos orvosok, a gyógyszerészek, a helyőrségi tisztek s a polgári és katonai nyugdíjasok, mérnökök és „matematikusok“, sőt képző- és zeneművészek is. Ismerjük már a dikasztériális tisztviselőket, az ügyvédek és a gyógyszerészek telekkönyvi forgalmát. Kiegészítésként megemlíthetjük, hogy kormányzati tisztviselők gyanánt a szintén már megemlített harmincadosokon kívül még póstatisztviselők is szerepelnek a telekkönyvben (Hirsch főpóstamester és Hecht póstaellenőr). A vármegyei tisztviselőket alispánok, szolgabírák és Pozsony vármegye mérnöke, Mikovinyi Sámuel [aki rajzművész is volt, v. ö. *Korab.* 17, ahol Mikovinyi pozsonyi „prospektusát“ említik] képviselik, a magasabbrangú városiakat a főjegyzők, aljegyzők, törvényszéki és kamarai írnokok, számvevők stb. Telekkönyvi tulajdonosok voltak a következő evang. papok: Wodilay Márton (1707), Rabacher János András (1732), Marth János Mátyás (1721 s. kk.) és Matern(us) Kristóf Márton 1744–47). Az evang. lyceumot Beer Frigyes Vilmos rector és Bertosch András conrector képviselik. Az orvosdoktorokra v. ö. Vámosy i. m. 54–61. Az ott felsorolt Dr. phil. et med. Carl Otto Moller, Johann Georg Koller, Andre Hörmann, Josef Carl Perberg de Thalfeld, Justus Joh. Torkos és Joh. Michel Segner orvosokon kívül a telekkönyvben még említvük: Johann Caspar Hormann (1743), Friedr. Christof Gusstheil (1745) és pozsonyi patikus fia Joh. Michel Schwartz (1748). Torkos doktort egy ízben excellenciás úrnak is címezi a telekkönyv, amely különben a régi közmondást: Galenus dat opes, Justinianus honores, meghazudtolja, mert nem az orvosok voltak az ingatlan-tulajdonosok első soraiban, hanem az ügyvédek. A helyőrséget „vallón“ vértesezred képviseli (erről az ezredről nevezték el a Vallonutcát); tisztjei közül sokan ingatlantulajdont szereztek, úgylátszik többnyire vagyonos pozsonyi polgárleánnyal kötött házasságuk révén. Említem Sack báró ezredest, de Conti ezredes-örmezt (Obristwachmeister) vagyis őrnagyot, Domaniczy, Holland és Debias(ch) kapitányokat, Knorr, Berno (pozsonyi prominens család sarja!) Müllner és Raadl hadnagyokat. A polgári és katonai nyugdíjasok, akik közül a katonatisztek már Ballus korában majdnem háromszáz főnyi csoportot alkottak Pozsonyban (*Ballus* i. m. 198: 287 nyugdíjas tiszt élt 1820 körül Pozsonyban!) és megszerezték Pozsonynak a magyar Pensionopolis vagy magyar Grác nevét, egyrészt különböző, Pozsonyban nem rendszeresített hivatalok viselőiben és másrészt magas-

víványaival és magasabb kulturigényeket támaszt és megvalósítani törekszik. Nemcsak hiú fényűzési igényekkel fordul a város iparosaihoz és kereskedőihöz, az ötvösökhöz⁵⁵ és a szűcsökhöz, a csemege- és a divatárúkereskedőkhöz, a magyar és a német öltöztetőművészekhez, de komoly tudományos és művészi célok szolgálatába állítja a könyvnyomdászt, a könyvkereskedőt és a könyvkötőket,⁵⁶ a különböző szaktudósokat, a festő- és zeneművészeket. S amikor így az osztályon belül kultúrhívatasának felel meg, egyúttal hathatósan emeli az egész városlakósság kultúrszintjét.

Nyilvánvaló, hogy a kultúrszint emelését kell megelőzze a városlakósság jólétének általános és tartós emelkedése. Ennek az emelkedésnek leghathatósabb előidézője az a hatalmas pénzüsség, amely az előkelőség fogyasztásának biztosítására

rangú katonatisztekben és azok özvegyeiben található meg. Így élt Pozsonyban Tolnay Ferenc württembergi titkos tanácsos 1703-ban, vagy udvari kamarai tanácsosok (Péterffy és Urrichter bárók), így szerepel a telekkönyvi forgalomban Virmond báró tábornagy és erdélyi vezénylő tábornok és Kuchländer báró altábornagy özvegye, így Gillig, Liphay és Jeszenszky báró alezredek, Hueffnagel százados stb. Külön fejezetet érdemelnének a derék hadbiztosok, akik „keresetük“ egy részét pozsonyi ingatlanokba „fektetik“, mint Drischberg főhadbiztos (kaiserl. Oberkriegscommissär), Andre von Ehrenholdt (pozsonyi szabómester fia!) Brosamber és Valentinschütz hadbiztosok s Gottmann és Pribitsch hadi ügynökök (Kriegsagent). — Mathematicus-nak címezi a telekkönyv Kovács János és Fritsch András mérnököket, a művészetet pedig képviselik Kahmauf (Gamauff) Ernő Frigyes arcképfestő (Portraitmaler) és Leithner János Ehrenreich, a nádor „udvari festője“ (Hofmaler), valamint Peschel Mihály Jeromos és Tutzenhaler Kristóf orgonaművészek.

⁵⁵ Érdekes, hogy a 18. század elejéig Goldschmied-nek nevezett ötvösök e században új nevet kapnak: Gold- und Silberarbeiter, mely név alatt szerepelnek a 19. század első felében is, v. ö. *Ballus* i. m. 203. — A nemesfém-iparba még az aranyozó „Goldschläger“ is tartozik (a Rocokorszak nagy aranyozási szükséglete!).

⁵⁶ Mint könyvnyomdász szerepel a telekkönyvben Royer Pál, igazi újjító és vállalkozó, akinek nyomdáját az a Landerer János Mihály vette át, aki 1764-ben megindította hazánk legrégebb napilapját. V. ö. *Pichler A. H. Entehung der Pressburger Zeitung*. Pozsony 1913. 9—13. — A telekkönyvben említett könyvkereskedő Scheffer Kristóf „Buchführer“ (erre a szakkifejezésre v. ö. *Schmeller-Frommann* i. m. I. 197). Könyvkötő elég gyakran szerepel a telekkönyvben, e mesterség tagjai úgy látszik tekintélyesek és vagyonosak voltak. Köztük kiválik a már említett „szőlőnagybirtokos“ Kempf Sándor.

kerül évről-évre forgalomba és amely bőséges keresethez juttatja a városlakosság alsóbb rétegeit. Az anyagi gyarapodás szempontjából jellemző, hogy a telekkönyvben hovatovább mindnagyobb számban szerepelnek a legeslegalsóbb kereső osztályok képviselői, a napszámosok, marhahajtsárok, favágók, köfejtők, a szubaltern városi alkalmazottak (poroszlók, hajdúk, katonák stb), a cselédség stb.⁵⁷ Új foglalkozási ágak keletkeznek,⁵⁸ régiéek elsorvadnak, ha nem sikerül hozzáalkalmazkodniok az új gazdasági viszonyokhoz. Mert gyökeresen változnak meg ezek a gazdasági viszonyok. Amikor 1772 évben királynői engedéllyel lebontják Pozsony középkori várfalait, csak külsősegesen és elkésve juttatják kifejezésre azt, ami a városlakosság gazdaságtársadalmi szervezetében Mária Terézia trónra lépte óta beállt, s amit a városi élet „modernizálásának“ nevezhetünk. Vagy, hogy találóbbs kifejezéssel éljek: a városi élet végleg *urbanizálódik*, eltávolodik a középkor mesterséges és mesterkélt alkotmányától a gazdaságtársadalmi szabadság, a gazdasági erők szabad érvényesülésének korszaka felé.

⁵⁷ A napszámosok különösen 1730-tól kezdve szerepelnek a telekkönyvi felek közt. 1735—1750 közt hét bejegyzés vonatkozik reájuk. Rendszerint kis, olcsó telkecskéket adnak-vesznek, de előfordul, hogy drágább telekre, sőt házra is futja (3990/40: virágvölgyi ház 132 fl-ért). — A marhahajtsár (Ochsenknecht) és a favágók (Holzhacker) 2—2 ízben tűnnek fel, köfejtőt (Steinbrecher) a század elején említ forrásunk. — A cselédséget a telekkönyvben elsősorban a főnemesség alkalmazottjai képviselik, így a primás asztalterítő szolgája, lakája, házmestere, azután a nádor szakácsa (Palatinalmundkoch) és inasa, Onelly gróf kocsisa stb. Kedves az a bejegyzés, amellyel szolgálót (*Dienstmensch* Veronica Simethin) iktatnak a neki végrendeletileg hagyományozott szőlő tulajdonába (912/13). Igen érdekes a zenészek (Spielmann) telekkönyvi szereplése, amelyből következtethető, hogy ez a foglalkozás elég bő keresethez juttatta gyakorlóit.

⁵⁸ Az eddig említetteken (konyhaételárús, teknősbékakereskedő, főkötőszabó stb) kívül még egy új foglalkozási ágat akarok megemlíteni, amelynek képviselője Joseph Schlieps Bürger, Lastschneider und Gratl-trager. Ez az iparos cipőkellékkészítő és bőr-„kivágó“ volt (Lastschneider = Leistschneider, vagyis sámfafaragó, és Gratlschneider *Schmeller-Frommann* I. 985 szerint „ein Mann, der das Leder den Schustern in kleinen Stücken ausschneidet, auch alle ihre Werkzeuge verkauft“).